Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

FORTIDS VEJE

HISTORISK LÆSNING

Cape Coast Castle.

REDAKTION HAL KOCH

Sveriges kolonihistorie — Polakkerne i Danmark — I frihedens navn — Dronningens diamanthalsbånd — 1. maj 1929

DET DANSKE FORLAG

»FORTIDS VEJE« 8. ÅRGANG NR. 2. - DECEMBER 1949

TRÆK AF SVERIGES KOLONIHISTORIE

Af Lektor *Sophie Petersen.*

Tanken om at faa Kolonier kom i Sverige første Gang frem paa Gustav Adolfs Tid. Kongens straalende Krigsbedrifter i Rusland og Polen havde rettet Europas Øjne mod Sverige, og i 1625 fik en belgisk Storkøbmand Usselinx Kongen med til Planer om at stifte et Handelskompagni, »Söder Compagniet«, som skulde drive Handel paa »Asien, Afrika, Amerika og Magellanica«. Usselinx vilde med sine Planer ogsaa forbinde Mission blandt Hedningerne i de paagældende Egne, og det lykkedes ham at interessere flere af de ledende inden for Sveriges Kirke for Foretagendet. Kongen anbefalede Biskopperne og Præsterne at vise Interesse for Sagen og lade den »kungöre i församlingarna«. Usselinx forfattede et Skrift, som trykkes i 1626 og spredtes rundt i Landet. I Skriftet fremhævedes de kristne Nationers Pligter mod Hedningeverdenen.

Det blev dog ikke til noget med Koloniplanerne dengang, og først en Del Aar senere paa Dronning Christinas Tid blev de taget op igen. Nogle hollandske Købmænd søgte Føling med Axel Oxenstierna, og een af dem, *Peter Minuit,* som var ansat i »Det hollandske-vestindiske Compagni«, fik Planerne ført ud i Livet. Han tilraadede en Kolonisation i Nordamerika nær de Egne, hvor han selv havde købt Manhattan af Indianerne, bygget Fort Amsterdam og i 6 Aar været Leder af en Koloni. Han slog

paa Betydningen af Handel med Pelsværk, en Vare som man i det kolde Sverige var meget interesseret i, og Resultatet blev Oprettelsen af »Nya Sverige-Compagniet« i 1637.

To Fartøjer sendtes af Sted, og de naaede i Marts 1638 til de Egne omkring Delaware Flodens Munding nær det nuværende Wilmington, der var udset til Pladsen for den nye Koloni. Man købte Jord af Indianerne, anlagde Fort Christina og indkøbte Pelsværk (Odder og Bæver) af Indianerne. Stedet havde en gunstig Beliggenhed, Klimaet var ypperligt med varme Somre og rigelig Regn, og Forholdet til Indianerne godt.

Efterhaanden kom der dog Vanskeligheder med de nær den svenske Koloni boende Hollændere og Englændere, og yderligere kneb det med at faa Kolonister til at rejse derud fra Sverige. En Del Svensk-Finner kom dog dertil i 1641 og hjalp godt med i Rydningen af Skovene.

I 1643 udnævntes Øversteløjtnanten *Johan Printz* til Guvernør. Hans Samtid skildrer ham som »en man av märklig storlek, som vägde över fyrahundrad pund«. Han styrede nu i en halv Snes Aar »Nya Sverige« med haard Haand. Han byggede Fort Elfborg og Fort Göteborg, det sidste laa omtrent der, hvor Philadelphia ligger i Nutiden, og Kolonien, der bestod af Bygderne: Fort Upland, Trefoldighet og Christina, var nu helt godt befæstet. Til sig selv byggede han »Printzhof«, som blev anset for at være det fornemst indrettede Hus i Datidens Amerika lige fra Manhattan til Virginia.

Det økonomiske Liv i Kolonien fremmedes ved Tobaksavl og Ophjælpning af Haandværk og Handel. Det blev dog aldrig til noget med Silkeormeavl, som man saa stærkt ønskede fra Hjemlandet.

»Nya Sverige« havde dengang ca. 80 Indbyggere, 70

Mænd og nogle faa Kvinder og Børn; med disse søgte man at holde begge Kyststrækninger ved Delawarebugten og Flodens to Bredder lige op til Vandfaldene. Det var en Kyststrækning paa flere Hundrede Kilometer med et ubegrænset Opland, som skulde holdes uden tilstrækkelig Hjælp hjemmefra, og dette var i det lange Løb en uløselig Opgave. Der kom stadig for faa Kolonister derud, og der var meget lange Mellemrum mellem Skibene; et Skib forulykkede saaledes paa Vejen derud, og Mandskab og Passagerer faldt i Sørøveres Vold.

Der opstod derfor ogsaa store Vanskeligheder for Guvernør Printz, da Hollænderne fik en meget dygtig Guvernør *Pieter Stuyvesant,* som ikke vilde finde sig i Printz myndige Optræden.

Omkring 1651 anlagde Hollænderne Fort Casimir ved Flodmundingen og optraadte nu saa kraftigt, at Printz til sidst blev træt af Vanskelighederne og rejste hjem i 1653.

Samme Aar sendtes Skibet »Ørnen« ud, det fik en forfærdelig Rejse; der udbrød Pest om Bord, og af de 350 Mennesker, der fulgte med Skibet, døde over 100. Alligevel kom der nu en meget kort Opgangstid for »Nya Sverige«. Det lykkedes nemlig den nye Guvernør *Johan Rising* at erobre Fort Casimir, men denne Begivenhed vakte voldsom Harme i Amsterdam, og Følgen var, at der udsendtes en hel Armada for at bekæmpe Svenskerne, og 1655 maatte Kolonien kapitulere, og Navnet »Nya Sverige« forsvandt for stedse fra Nordamerika Kortet. Maaske kunde denne Udslettelse være undgaaet, hvis Rising ikke havde taget det overilede Skridt at erobre Fort Casimir. Hollænderne vilde da sikkert havde ladet Svenskerne beholde Fort Christina og en Strækning videre op langs Floden. Rising var forøvrigt selv en Mand af høj Dannelse, han havde studeret i Uppsala og senere i Ley-

den og rejst meget rundt i Europa. Efter sin Tilbagekomst til Sverige arbejdede han paa en »Traktat om Köphandeln«, hvoraf en Del udsendtes i 1671. Den viser, at han i økonomiske Synspunkter har været langt forud for sin Tid og blandt andet været Frihandelens Talsmand. Tiden var dog ikke moden til at forstaa hans Tanker, hans sidste Dage blev ulykkelige, og han døde i stor Fattigdom.

I Amerika levede de svenske Nybyggere fredeligt videre, de ønskede intet andet end at faa Lov at dyrke deres Jord og rydde Skoven i Fred og Ro. De samarbejdede med Hollænderne paa alle de Omraader, som tjente til fælles bedste, og de to Folkeelementer ved Floden maatte til sidst i Fællesskab underkaste sig Englænderne.

Alt som Tiden gik, giftede baade Svenskerne og Hollænderne sig med engelske Kolonister, og de forskellige Folkeelementer fik et fælles Præg og blev til Amerikanere. Men meget længe holdt der sig en Forbindelse mellem Svenskerne og Moderlandet, en Forbindelse som gik ud paa at bevare svensk Sprog og svensk Gudstjeneste, og endnu saa sent som i 1778 udsendtes en svensk Præst dertil, han virkede derude lige til 1832. Allerede den første svenske Præst, som kom derud ved Kolonisationens Begyndelse, havde taget et Missionsarbejde op blandt Indianerne, og de følgende fortsatte dermed, saa vidt det lod sig gøre.

Det næste svenske Kolonisationsforsøg blev gjort i Afrika, hvor Svenskerne gennem en lang Aarrække drev megen Sejlads paa Guineakysten. Der oprettedes et guinesisk Kompagni i 1649 og ved *Capo Corso* paa Guineakysten byggedes den anselige Fæstning *Carolusborg*, (efter

*) Nærmere herom læses i *K. P. Sørensen:* Syv urolige Aar paa Carolusborg (Fortids Veje 7. Aargang S. 206).

Cape Coast Castle.

Karl IX) samtidig med, at Handelslogerne i Landsbyerne Taccaray og Annemabo befæstedes. Men allerede i 1658 blev Carolusborg indtaget af de danske under Anførsel af Rostockeren *Carloff*, der oprindelig havde været i svensk Tjeneste. Efter mange Forhandlinger endte det ved Freden i København 1660 med, at Sverige opgav sine Krav paa Carolusborg, som nu blev dansk for efter et Par Aars omtumlet Skæbne at blive hollandsk og tilsidst engelsk under Navnet *Cape coast castle*.

Efter dette mislykkede Forsøg var der Stilhed om Koloniproblemerne, indtil disse dukkede op igen i Begyndelsen af 1700-Tallet, hvor Interessen samlede sig om Øen *Tobago* i Vestindien, som nu havde faaet en vis Tilknytning til Sverige gennem Erobringen af Kurland.

I Kurland regerede fra 1642—82 Hertug Jacob, som var stærkt interesseret i Koloniproblemer og havde købt Tobago af det engelsk-amerikanske Handelskompagni. Han

sendte Missionærer dertil, lod opføre Fæstningsværker, byggede gode Havne og drev en Del Handel. Senere gik Øen dog tilbage til Englænderne. Da Karl XII i 1702 havde erobret Kurland, blev man fra svensk Side interesseret i Tobago, og Gang paa Gang ser man i Løbet af 1700-Tallet Planer komme frem om at faa fat paa denne Ø eller en anden af Antillerne f. Eks. Puerto Rico.

Det var ogsaa en Tid Tanken at kolonisere paa *Madagascar*. Ideen hertil fik man fra de berygtede Pirater, som med Tilholdssted paa Madagascar og St. Marie længe havde forstyrret Sofarten paa det indiske Ocean, men nu var blevet kede af denne Tilværelse og udbød deres Skatte og Skibe rundt om i Europas Lande for paa den Maade at kunne slippe ind i et civiliseret Samfund. Efter forgæves at have henvendt sig baade i England og Danmark kom deres Sendebud *William Morgan* og *Jean Monery* til Sverige i 1718 og sluttede en Overenskomst med Karl XII. Denne gik ud paa Oprettelsen af en svensk Koloni paa Øen og Overflyttelse til Sverige af en Del af Piraterne, hvor de med deres Ressourcer i Form af Penge og Skibe skulde yde en god Hjælp i Landets vanskelige økonomiske Forhold. Karl XII's Død kort Tid efter forhindrede dog Planernes Udførelse, selv om de ogsaa dukkede frem igen senere hen.

1731 stiftedes »Ostindiska Kompagniet«, som i 1733 gjorde et mislykket Forsøg paa at anlægge et Factori i *Porto Novo* paa Koromandelkysten i Forindien. Men Kompagniet fik stor Sukces paa *Kinahandelen* og indtjente i sin næsten 80-aarige Levetid (1731—1809) vældige Rigdomme til Moderlandet.

I Sverige var Göteborg Ostindie- og Kinafarternes By. Stolte Fregatter vendte hjem lastede med The, Porcelæn, Silketøjer og Krydderier, og kastede, da der var for

lavt inde ved Byen, Anker langt ude i Elvmundingen, hvor »Ostindiska Kompagniet« havde sit eget Skibsværft. Den første Kinafarer »Fredericus Rex« sejlede 1732 fra Göteborg til Canton. Paa Götcborgs Søfartsmuseum findes en Del Ting fra disse Rejser, som ogsaa har sat sig et Minde i Skibspræsten Jacob Wallenbergs Bog: »Min Son paa Galejen«, der skildrer en Kinarejse 1769—71.

Göteborg blev Centrum for Transithandelen med engelske og koloniale Varer og fik under Fastlandsspærringen en relativ Betydning for den internationale Handel som hverken før eller senere. I 1808 udførtes saaledes fra Göteborg 2,9 Mill. Pd. Sukker, i 1810 14½ Mill. Pd., hvilket svarer til Københavns normale Udførsel under Højkonjunkturen. Skibene maatte ikke udføre svensk Mønt og gik altid ind til Cadix for at forsyne sig med spanske Pjastre. Eksportvarerne var især Kobber, Jern, Staal og Vaaben.

Alt dette gav Liv og Omsætning i Byen, og ved Stora Hamnkanalen byggede Kompagniet omkring 1750 sin skønne Bygning efter Tegning af en af Sveriges fremragende Arkitekter, Carl Hårlemann. Nu er Bygningen Historisk og Etnografisk Museum, og blandt dettes Skatte findes en enestaaende Samling kinesisk Porcelæn repræsenterende de forskellige Stadier i Porcelænets Udvikling i Kina i Løbet af 1700-Tallet.

Ostindiska Kompagniet bragte et nyt Element ind i Byens Liv med de mange skotske og engelske Handelsslægter, og fra den Tid stammer Göteborgs særlige anglophile Indstilling.

Linné interesserede sig meget for Kina og sendte sine Elever ud til det fjerne Østen med Kompagniets Skibe. Han prøvede at faa Thebuske til at vokse i Uppsalas botaniske Have og lod til sig selv fremstille et Stel af

»ostindisk« Porcelæn prydet med Planten Nordisk Linnæa og lavet i Kina.

Ogsaa Hoffet og Adelen var med i Kinceriet, og man ser Minder derom f. Eks. i den kinesiske Pavillon i Parken ved Herregaarden Värnanäs i Småland og i »Kina Slot« paa Drottningholm. Dette, der blev færdigt i 1769, er en Afløser af et mindre »Chinesiskt Lust Palads« paa Drottningholm, som Dronning Lovise Ulrika fik af Kongegemalen paa sin Navnedag i 1752.

En Række Forslag til Oprettelsen af Handelspladser eller Køb af Besiddelser rundt om i Verden kom frem i Løbet af 1700-Tallet. En Tid laa Interesserne paa *Sydamerikas Fastland*, hvor det dels drejede sig om Erhvervelse af et Stykke Land paa Nordkysten omkring Barimafloden, der udmunder nær Orinocco, dels om Oprettelsen af et svensk »Etablissement« i Patagonien eller »Magalhaêslandene«. Ogsaa mod Afrika vendtes Blikket; man tænkte dels paa at begynde igen paa Guineakysten, dels paa at faa Fodfæste i *Agadir* i Marokko.

I 1784 erhvervede Sverige sig endelig en fast Tropebesiddelse i Form af den lille Ø *Saint Barthélémy* blandt Antillerne. Den var i 1648 koloniseret af Franskmændene, og ligesom St. Croix og St. Christophe gik den i 1653 over paa Malteserriddernes Hænder, men kom i 1665 atter tilbage til Frankrig. Paa sin Italiens-Rejse besøgte Gustaf III paa Tilbagevejen Paris og fik afsluttet en Traktat med Franskmændene, hvorigennem Øen blev svensk. Der boede dengang 739 Mennesker paa Øen, hvoraf 458 var hvide (Franskmænd, Englændere og Hollændere) og 281 Negre.

Det bedste ved Saint Barthélémy, som kun er 21 km², er dens gode Havn le Varenage. Klimaet er tørt, der er hverken Kilder eller rindende Vand, og man er henvist

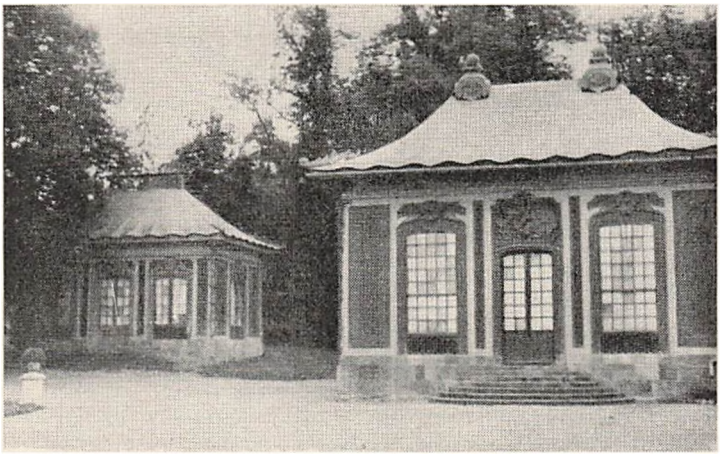

Kina Slot.

til Opsamling af Regnvand i Cisterner. Landbefolkningen lever af Fiskeri, Opdrætning af Faar, Geder og Fjerkræ samt Dyrkning af Yams, Ananas, Bomuld og Sukker.

I Sverige oprettedes *Vestindiska Kompagniet*, og Øens eneste By, der var vokset op omkring Havnen, fik Navnet *Gustavia*, et Navn den bærer den Dag i Dag.

Der kom gode Tider for den lille Ø, dengang Handelen blomstrede i Slutningen af 1700-Tallet, og dens Havn var, særlig i Orkanmaanederne, (25. Juli til 25. Oktober) af meget stor Betydning. Men fra omkring 1816 begynder det at gaa tilbage, vel mest paa Grund af den Stagnation, som var indtraadt baade i Europa og i Amerika paa Handelens Omraade. Stor Sygelighed, Stridigheder mellem Embedsmændene og en voldsom Orkan i 1819 efterfulgt af en frygtelig Tørkeperiode forværrede yderligere Forholdene. Fra 1826 til 1830, hvor de engelske Kolonier i Vestindien var lukkede for Amerikanerne,

kom der en lille Opgangsperiode, men saa gik det igen tilbage, og i de følgende Aar ramtes den baade af Orkan, Epidemier, Jordskælv og Ildebrande. 1847 ophævedes Slaveriet, og de frigivne udtrykte i en Adresse deres Taknemmelighed over for Sveriges Konge og Folk. Paa det Tidspunkt var der paa Øen ialt 2683 Indbyggere, 1505 paa Landet, 1178 i Gustavia.

Efterhaanden blev Forholdene paa Øen dog utilfredsstillende, det gik tilbage med Handelen, Øen ramtes igen flere Gange af Ulykker i Form af Orkaner, og dens Produkter Ananas og Bomuld kunde ikke rigtigt klare sig paa det amerikanske Marked. I Sverige rejste der sig Røster for Salg, og man henvendte sig derom til Italien, U.S.A. og Danmark. Man tilbød saaledes i 1820 at bytte Dansk Guinea med Saint-Barthélémy, men Regeringen vilde ikke gaa med hertil. Først en Henvendelse til Frankrig i 1876 kronedes med Held, og der afsluttedes en Traktat, hvori Frankrig forpligtede sig til at overtage Saint-Barthélémy. Der skulde dog først holdes Folkeafstemning paa Øen, og denne gav som Resultat, at 351 stemte for og 1 mod Adskillelsen fra Sverige. Den 16. Marts 1878 vajede det svenske Flag for sidste Gang over Øen, og samme Dag afleveredes den til Guvernøren paa Guadeloupe, og den lille Koloni vendte efter en næsten hundredaarig Fraværelse tilbage til sit Moderland Frankrig.

Den sidste svenske Koloni var dermed likvideret, og man spørger uvilkaarligt: Hvorfor lykkedes det aldrig for Sverige at skabe et Kolonirige af tilnærmelsesvis samme Omfang og Betydning som det danske, naar dog Sverige paa den Tid, hvor det danske Kolonirige opbyggedes, havde en langt stærkere Position i Europa end det dansk-norske Monarki?

Der er sikkert flere Aarsager, som har gjort sig gældende, først og fremmest de to Landes geografiske Beliggenhed: Danmark var langt mere end Sverige tilknyttet Kontinentet og fik herigennem tidligere end det afsides Sverige Interesse for de nye Muligheder, som Søvejen til Indien og Amerika aabnede. Mens man i Sverige satte store Pengesummer ind paa krigeriske Foretagender, anvendte man i Danmark Pengene til Expeditioner i Forbindelse med Opbygning af et Kolonirige. Af stor Betydning har det sikkert ogsaa været, at Danmark fra Midten af 1600-Tallet stod i et venskabeligt Forhold til Nederlandene, mens de svensk-hollandske Forbindelser ikke var saa gode, hvad Kolonien »Nya Sveriges« ulykkelige Skæbne noksom vidner om. Da der omkring Midten af 1700-Tallet kom Højkonjunkturer for Kolonihandel, havde Sverige heller ikke længer storpolitiske Forudsætninger for at kunne opbygge et stabilt Kolonirige. Endnu et Forhold maa tages i Betragtning: Kolonihandelen var i de Tider i særlig Grad Transithandel. Af de danske Koloniprodukter spredtes saaledes 75 pCt. ud over Europa, og Danmarks Export til Kolonierne bestod for Størstedelen af Varer importeret fra andre europæiske Lande. Men som Transitland havde Danmark langt bedre geografiske Forudsætninger end Sverige.

Og tilsidst kan det ikke noksom betones, at Moderlandet Sverige i 1600-Tallet bød sin Befolkning særdeles gode Forhold. Det økonomiske Liv blomstrede, og der var ingen Religionsstridigheder. Men samtidigt gik en Mængde Kraft i Form af Mennesker og Penge til de store Krigsoperationer i Danmark, Tyskland, Polen og Rusland.

Det maa beklages, at Forholdene laa saaledes, da Svenskerne og Finnerne utvivlsomt med deres store Haard-

førhed og Nøjsomhed egnede sig godt til at være Kolonisatorer. Senere Tiders svenske Emigranter har jo ogsaa vist sig at være Folk af høj Kvalitet.

Carl Sprichhorn: Kolonien Nya Sveriges Historia. Disputats 1878.

— Sjuttonhundratalets planer og förslag til svensk kolonisation i frammande världsdelar. Afhandling i Svensk historisk Tidsskrift 1920 S. 109 flg.

E. O. C. Högström: Saint-Barthélémy under svensk välde. (1784—1877). Uppsala 1888.

Chr. Ward: Svenskarne vid Delaware. 1938.

Nils Jacobson: Svenska öden vid Delaware 1638 — 1831. 1938.

Lektor Sophie Petersen, f. 15. 2. 1885 i København. Cand. mag. i Naturhistorie og Geografi. Lektor ved Nørre Gymnasium i København. Har foretaget en lang Række geografiske Studierejser til Grønland, Island, Hawaii, USSR, Australien, Afrika, Nord- og Sydamerika. Har foruden Lærebøger i Geologi og Geografi skrevet en Række Artikler i Dagblade og Tidsskrifter samt af større Bøger: »Grønland i Hverdag og Fest« (1926), »Danmark i det fjerne« (1935) og »Danmarks gamle Tropekolonier« (1946).

POLAKKERNE I DANMARK 1658—1659

Af Lærer *K. M. Hermansen.*

Sønderjylland har mere end nogen anden dansk landsdel i tidens løb været skuepladsen for fremmede krigsfolks hærgen. Helt fra år 974, da kejser Otto den II gik over Ejderen og trængte frem helt til Limfjorden, og indtil 1864, da landet oversvømmedes af Bismarcks hære, har dette land gang på gang været indfaldsporten, hvorigennem man sydfra har søgt at bemægtige sig det øvrige land.

At den sønderjyske befolkning har lidt og stridt for sin hjemstavn, siger sig selv. Knap var man kommet nogenlunde til kræfter efter den ene invasion, før den næste var på trapperne. Fattigdom, usikkerhed og rædsel satte sit præg på befolkningen.

Aldrig har dog landsdelen tilnærmelsesvis lidt så meget som i midten af det 17. århundrede, hvor det ene indfald fulgte efter det andet med få års mellemrum. Under trediveårskrigen brød den tyske kejsers general, *Wallenstein*, i året 1627 ind i Sønderjylland, hvor han hærgede og brændte overalt. Folk flygtede fra deres udplyndrede ejendomme ud i skove og til uvejsomme steder for at redde livet. Næppe var genopbygningen fuldført, før de svenske tropper i 1643 under *Torstensson* uden krigserklæring gik over grænsen. Udplyndringen tog atter fart, navnlig gik det nu ud over gårdenes besætninger, heste, stude og kvier blev taget, selv om man søgte at

skjule dem. I 1658 oversvømmede svenskekongen, *Carl Gustav*, med sine tropper landsdelen. Hans våbenlykke i Polen var dalet, og nu drog han med resterne af sin hær, der bestod af prøvede og hærdede krigere, vel de bedste, der dengang fandtes, ind i landet sydfra. Han udskrev en krigsskat, som det var umuligt for de forarmede bønder at udrede. Efter at fæstningen Frederiksodde var taget, drog Carl Gustav på sit eventyrtogt over de isdækkede danske sunde til øerne, og ved den ydmygende roskildefred måtte Danmark afstå store landstrækninger.

Men da Carl Gustav året efter landede i Korsør for at fuldføre erobringen af Danmark, vendte krigslykken sig for den sejrsvante konge. Stormen på København blev heltemodigt afslået, og vi havde fået en forbundsfælle, idet den tyske kejser i forening med Brandenborg og Polen havde besluttet at sende en hjælpehær herop for at fordrive svenskerne. Den kom i september 1658, anført af selve den store kurfyrste af Brandenborg, *Frederik Wilhelm*. Under ham stod blandt andet den polske general *Czarniecky*, anføreren for den polske afdeling, der bestod af 5000 ryttere.

Det var krigsvante folk, der uforfærdet havde kæmpet mod svenskerne i deres hjemland. Men selv om de nu var optændt af hævnlyst mod dem, der havde ødelagt deres land, så var de ikke altfor dristige ved dette krigstog op i det ukendte fjerntliggende land, hvor de var bange for at blive lokket i en fælde.

Efter en hurtig opmarsch nåede de tre hærafdelinger, ialt 30000 mand, den holstenske grænse. Den ejendommeligste af afdelingerne var den polske. Den bestod udelukkende af hestfolk og var udrustet med en pragt uden lige. Tømmen var prydet med sølvknapper, sadel og skaberak oversået med guld- og sølvbroderi, og kyradset var

dækket af et tiger- eller leopardskind. De var bevæbnede med pistol, krumsabel og en lang landse. Omtrent en trediedel var unge polske adelsmænd, der havde sat deres formue i udrustningen. De var nok civiliserede folk og i besiddelse af stor tapperhed og rådsnarhed, men rå og hensynsløse mennesker, der betragtede krigen som en indtægtskilde, hvad den danske befolkning fik bitter erfaring for. Deres anfører, *Czarniecky,* var en meget anset mand i sit hjemland; han var personlig tapper og forstod ved hurtig marsch og uventede angreb at overraske og slå svenskerne; men det kostede menneskeliv, hvad han dog ikke agtede synderligt på.

Carl Gustav skal engang have sagt om ham: Denne Czarniecky slår ikke mine tropper, men stjæler dem fra mig.

Medens Brandenborgerne drog op langs Sønderjyllands vestlige egne, og de kejserlige tropper fulgte midtlandet, så hjemsøgte polakkerne østkysten og var langt forud for de andre. Czarniecky opslog sit hovedkvarter i Haderslev.

Den første aktion, de deltog i, var indtagelsen af Als i november 1658. I begyndelsen af måneden gjorde polakkerne på egen hånd et kupforsøg, idet ca. 200 ryttere svømmede over Alssund. Det var et meningsløst og halsbrækkende foretagende, som kun polakkerne havde kunnet finde på, og det mislykkedes da også totalt, idet de ved ankomsten til Als blev nedhuggede alle af svenskerne, der var paa deres post. Episoden er typisk for polakkernes voldsomme og impulsive, men udisciplinerede og lidet velovervejede fremfærd.

Det egentlige angreb, der kronedes med held, iværksattes en tid senere af kurfyrsten. Det var vel tilrettelagt og støttedes af artilleri og skibe. Tropperne færgedes over

på tømmerflåder, 300 mand ad gangen. Landgangen lykkedes, og svenskerne måtte rømme Sønderborg. Den 10. december overgav de tilbageblevne svenskere sig i Nordborg. Øen var erobret, hvilket vakte stor begejstring i Polen, hvor man tilskrev polakkerne den største del af æren for foretagendet, hvad de dog langtfra havde, selv om de havde kæmpet tappert og ydet en betydelig indsats.

Allerede få dage efter fandt den næste større episode sted, erobringen af Koldinghus. Medens Czarinecky stod på Als, havde en polsk afdeling, sig selv lig, givet sig i kast med Koldinghus, der var besat af svenskerne; men de blev slået tilbage med store tab. Dette gav anledning til, at Czarniecky i ilmarsch drog fra Als for at tage hævn over de faldne. Han besluttede at angribe straks, skønt det var juledag. Som en særlig foranstaltning havde de blandt befolkningen »indsamlet« 500 økser til at bryde hul i muren med. Forsynede med halmknipper til beskyttelse mod fjendens kugleregn stormede polakkerne hen mod muren. Mange faldt, men det lykkedes at få hugget et hul, gennem hvilket de kravlede ind i slotsgården. Svenskerne var flygtet op i det store tårn og vilde forsvare sig herfra. Imidlertid havde nogle polakker fundet en krudttønde i en hvælving. Ved uforsigtighed faldt en gnist fra en lunte ned i krudtet, og ved den voldsomme eksplosion, der opstod, ødelagdes tårnet, og svenskerne omkom. En polsk officer, *Pasek*, der deltog i felttoget og har skrevet en noget fantasifuld beretning om episoden, fortæller, at da eksplosionen var forbi, så man svenskerne komme tilbage fra luften og »falde ned i »havet« som frøer«.

Da nu dette arbejde var fuldført i løbet af ca. 3 timer, blev slottet besat, medens hovedmassen af tropperne trak sig tilbage til deres kvarter for at overvære den hellige

messe. Da pater Piekarski havde fået fat i en alterkalk, stillede hele hæren sig op; stubben af en fældet eg brugtes som alter, og gudstjenesten afholdtes, efter at der først var tændt en ild for at holde kalken opvarmet, da det frøs stærkt. Soldaterne sang Te deum laudamus, så det rungede i skovene.

Der var altså udrettet en del i felttogets første måneder, men resten af vinteren gik nu hen uden større begivenheder. Frederik den 3. rettede flere opfordringer om at sende tropper til øerne, men uden resultat.

Denne uvirksomhed havde for en del sin grund i de stadig tiltagende vanskeligheder med at skaffe proviant til hæren. Landet var udsuget fra de forrige krige, og den forarmede befolkning kunde umuligt skaffe de fornødne levnedsmidler og heller ikke udrede de store krigsskatter, der blev udskrevet.

Da det således kneb med forsyninger ad ordnet og lovlig vej, så tog soldaterne selv. Fra deres hovedkvarter drog strejfskarer ud i alle retninger og hjemsøgte landsbyerne, der skånselsløst blev udplyndret. Ledelsen formåede ikke at håndhæve disciplinen; de vilde karle gjorde, som de lystede. Fra kirkerne ranedes alterkalke og andre værdisager, skovene blev ødelagt, og mange personer udsattes for vold og tortur.

Særlig gik det ud over præsterne. Når en afdeling trængte ind i en landsby, opsøgtes som regel præstegården; gennem det latinske sprog kunde de her gøre sig forståelig; og blev deres behov ikke tilfredsstillet, så gik præstegården op i luer, og beboerne måtte flakke hjemløse om. I Haderslev amt, der var særdeles hårdt ramt, døde i 1659 ikke mindre end 28 præster som følge af invasionen. Man søgte tilflugt i Ribe, der husede flere tusinde flygtninge. Her udstedte biskoppen forøvrigt en

forordning til de 14 præster, der opholdt sig i byen. Den gik ud på, at hver præst skulde tage sig af de flygtninge, der stammede fra hans sogn, øve sjælesorg iblandt dem og forrette de nødvendige kirkelige handlinger.

Hist og her forsøgtes modstand fra befolkningens side. Således satte præsterne i *Skodborg* og *Rødding* sig i spidsen for en skare mænd, der var besluttet på at værge deres hjemstavn. I udkanten af byen Rødding angreb de en polsk rytterafdeling, der nedhuggede de fleste, dræbte de to præster og afbrændte de byer, de stammede fra. Ligene af de faldne frihedskæmpere blev kastet ned i en lergrav.

Henad foråret blev det klart for overledelsen, at hæren grundet på manglende proviant måtte gå syd på. At føre krigen over til øerne var man ikke tilbøjelig til, selv om kongen gang på gang opfordrede dertil. Under tilbagetrækningen indtoges Fredericia, svenskernes sidste befæstning i Jylland. Herefter lå jo ganske vist vejen åben til Fyn, og polakkerne vidste også, at en landgang var mulig, idet de et par dage efter Fredericias fald udførte et af deres halsbrækkende vovestykker. De svømmede over bæltet, nedsablede en hoben fjender og erobrede en del både, hvorpå de atter vendte tilbage. Et senere forsøg fra de allierede tropper kronedes ikke med held; svenskerne var på deres post og rettede en så voldsom ild mod landgangsbådene, at de måtte vende om. Denne aktion tog polakkerne dog ikke del i.

I begyndelsen af august måned tog tilbagetrækningen fart. Tropperne strømmede til samlingspladserne i Nordslesvig. Polakkerne samledes i den såkaldte »store generale lejr« ved Skudstrup syd for Kongeåen. Her havde en del af dem allerede ligget i bivuak nogen tid — til fortræd for de små landsbyer i nærheden. Men nu brød

man altså op, og karakteristisk for polakkerne var det, at de valgte deres egen rute mod syd uden hensyn til, hvad der var dem foreskrevet. På vejen fortsatte de med deres plyndringer og brandskatning.

Den tredie september 1659 overskred de sidste afdelinger hertugdømmernes grænse, og folk åndede lettet op. Rundt om samledes man til takkegudstjenester i kirkerne.

Et helt år havde landet lidt under det fremmede åg, og det havde en økonomisk tilbagegang til følge, som mærkedes i mangfoldige år derefter. Indbyggerantallet var gået stærkt tilbage, ikke mindst på grund af den frygtelige pestsygdom, der fulgte i krigens spor og hærgede sognene, så mange steder over halvdelen af befolkningen måtte bukke under. I et sogn som Hygum døde således på et år 504 mennesker af pest. Om præstelig betjening ved saadanne lejligheder kunde der mange steder ikke være tale; man besørgede selv begravelsen, ofte på øde og afsides steder, hvorhen man var flygtet for at undgå soten.

I forhold til den skade, polakkerne havde forøvet, var de krigsmæssige resultater, de opnåede, kun små. Deres anfører, Czarniecky, må vel have indlagt sig visse fortjenester, thi han belønnedes med af Frederik den 3. at modtage en guldkæde, der var forsynet med kongens billede. Den overraktes ham ved felttogets slutning med anmodning om at holde det hemmeligt, for at det ikke skulde vække misundelse blandt de andre generaler.

Sagn og fortællinger.

Polakkernes ophold i Danmark har affødt en mængde sagn og fortællinger, der er gået i arv fra slægt til slægt og først på et senere tidspunkt nedskrevet. De kan vel

ikke alle stå til troende, idet man jo som bekendt er tilbøjelig til at besmykke de undertryktes mod og snarrådighed, mens man til gengæld gerne udstyrer fjenden med en skurkagtighed uden lige. Men der er sikkert en sand kerne i dem, og de giver et billede af de lidelser, befolkningen måtte igennem. Her skal til sidst anføres et par af disse fortællinger.

Under en gudstjeneste i Haderslev kom polakkerne ind i kirken, ikke for at høre Guds ord, men for at stjæle; thi mens menigheden sad bøjet under andagten, mændene med hatten for ansigtet, og kvinderne med nedhængende slør, så polakkerne deres snit til at stjæle salmebøger, tørklæder o. a., indtil præsten endelig opdagede det og udbrød: »O, besynderlige andagt, den ene beder, og den anden stjæler!« Denne beretning stammer fra den ovenfor omtalte adelsmand, Pasek.

Som før omtalt gik det særlig ud over præsterne og præstegårdene. Således blev præsten i Herrested, hr. Anders Clausen, ilde behandlet af en polsk officer, der tøjrede præsten ved hans lange skæg til en ledstolpe. Præsten læste en forbandelse over officeren og sagde, at han ikke skulde komme ud af verden, før han havde bedt præsten om forladelse. Således gik det. Mange år efter begav officeren sig fra sit hjem til Sønderjylland, hvor han traf præsten og fik hans tilgivelse. Da polakken derefter på hjemvejen kom forbi Toftlund kirke, døde han pludselig, og man begravede ham i en kæmpehøj på kirkegården.

En gårdmand fra Rurup ved navn Laust Gårde var en dygtig skytte og polakkernes svorne fjende. Ikke sjælden fik han ram på en og anden, og da han blev ivrigt forfulgt, måtte han søge skjul i skove og moser som så mange andre. Engang lykkedes det polakkerne at fange

ham i Mandbjerg skov. Hans hænder blev snøret sammen med en rem, som de bandt til halen af en hest, og således førte de ham med sig fra by til by. Da de nåede til Rødekro og gik ind i skænkestuen, så Laust sit snit til at gnave remmen over og liste bort. Han blev ivrigt eftersøgt, men de fandt ham ikke. Laust listede sig op i Toftlund kirketårn, hvor han fandt sig et godt skjulested. Herfra så han en dag en afdeling polakker, der efter at have udplyndret Branderup by drog nord på. Deres anfører red ind på kirkegården, hvor han bredte sin ryttertæppe ud på en ligsten; derefter løste han op for sin vadsæk og udkrammede dens indhold af sølvtøj og penge, lutter røvede sager. Da han en stund havde betragtet sit bytte og vilde pakke det sammen igen, lød der et skud, og polakken styrtede død om på ligstenen. En røgsky farer ud af tårnets glamhul. Laust Gårde havde skudt ham. Hurtig begav denne sig ned på kirkegården, tog sølvtøjet og red bort på polakkens hest. Da mandskabet kom til, så de kun deres anførers lig.

Historien om avlskarlen på Skade præstegård hører til de mere usandsynlige. Til præstegården kom 17 polakker, der først forlangte mad og derefter også præstens døtre og piger. Avlskarlen drak dem fulde, hvorefter han førte dem ud i Notvig hede og nedskød dem en efter en.

Mangfoldigheden af sagn er et bevis for, hvor dybt mindet om disse ufredstider har præget sig i menneskesindet.

Da krigen var forbi, vendte man tilbage fra skjulesteder og afkroge for at genoptage det daglige arbejde; og der var arbejde nok for den fåtallige befolkning. Krigen havde taget mange mennesker, og pesten endnu flere. De øde eller afbrændte landsbyer skulde nu genopbygges, jorden bringes under kultur og ulveplagen standses.

Det meste af et århundrede gik hen, før slægten fik arbejdet sig nogenlunde ud af fattigdommen og nøden. Først hen mod midten af 1700-erne høstedes lønnen for et gennem flere slægtled brydefuldt genopbygningsarbejde.

K. M. Hermansen, f. 9. 6. 1890 i Gørding. Dim. fra Nissum Seminarium 1911. Lærer i Skern 1911—14, i Tølløse 1914—20 og fra 1920 i Skodborg, Sønderjylland. Har beskæftiget sig en del med lokalhistorie og har bl. a. skrevet en bog om *Skodborg sogn* samt nogle lokalhistoriske artikler og småskrifter.

I FRIHEDENS NAVN

AMERIKA III

Af Lærer *Arne Joh. Nissen.*

1. Klokkerne ringer for Ny-Frankrig.

Seks Ugers gunstig Sørejse skilte Amerika fra den gamle Verden. Men Kolonierne derovre, de engelske og de franske, laa alligevel ikke i Ly for den gamle Verdens Storme. I Slutningen af 1600-Tallet var en ny Hundredeaarskrig brudt ud, en hel Serie af Fejder mellem England og Frankrig. Og Kolonierne kæmpede med, naar der kæmpedes, ikke blot fordi de var engelske og franske, men ogsaa fordi Krigene var deres egne Krige. Den ene Part følte den andens Tilstedeværelse som en Trusel. De tretten britiske Kolonier, som var rejst paa Kystsletten Øst for Appalacherne, var omklamret af Ny-Frankrigs uhørte Arealer i Nord og i Vest; dristige franske Opdagelsesrejsende havde plantet Liljebanneret fra Alleghany til Mississippi, og i Bagskovslandet spærrede talrige franske Forter for den Ekspansion, som de britiske Kolonier i Kraft af deres voldsomt tiltagende Folketal ikke kunde undvære.

Alligevel maatte Franskmændene miste Herredømmet over de uhyre Omraader, de havde lagt Haand paa. De maatte miste Jorden, fordi de aldrig kom til at eje den. Historiens Lære er, at Jorden skal tilhøre den, som tager den til sit Hjerte, som vil leve paa den og dyrke den — altsaa den, som skaber *Kultur*. De engelske Kolonister ejede deres Jord; de havde erobret den fra Vildnisset og

fra Indianerne, og de havde gjort sig den underdanig med *Ploven*, saadan som ogsaa Ny-Spanierne i Syd havde gjort det. Skønt de franske havde Datidens stærkeste Militærmagt i Ryggen, skønt de havde den store Overvægt i Landomraade, og skønt næsten alle Indianerstammer med Undtagelse af de vilde Iroqueseres »Seks Nationer« kæmpede ved deres Side, maatte de miste deres Herredømme. De havde ikke agtet mere paa Jordens Muligheder, end Indianerne gjorde det, men havde ensidigt lagt an paa at udnytte Fiskepladserne og paa at opkøbe Pelsværk af Indianerne; derfor vedblev de at være faa — da de var flest, talte de ca. 80.000 paa hele Fastlandet; derfor maatte de tabe.

Indianerne vogtede opmærksomt paa Stridighederne mellem de hvide Mænd og søgte at udnytte dem i deres egen Uafhængighedskamp. De for frem med Grusomhed, hærgede og myrdede og gjorde Kampene bitrere og blodigere, ikke mindst den sidste og afgørende Krig om Herredømmet i Amerika, Syvaarskrigen 1756—63, som Amerikanerne kalder »Den franske og indianske Krig«. Franskmændene havde plejet Venskab med Indianerstammerne og ladet dem beholde deres Jagtgrunde, fordi venskabelige Forbindelser var en nødvendig Forudsætning for det indbringende Handelssamkvem, mens Englænderne tog Jagtgrundene, enten ved ofte tvivlsomme Handeler eller ved Vaabenmagt, fordi det var paa Besiddelsen af Jorden, deres Eksistens skulde bygges; det skal ogsaa siges, at Franskmændene fremfor Englænderne betragtede Indianerne som Medmennesker, hvis Sjæle kunde frelses, hvilket Jesuitternes baade beundringsværdige og maalbevidste Missionsvirksomhed bærer Vidnesbyrd om. Det var da ikke svært for Indianerstammerne at tage Parti i Kampene; tidligt havde den Myte dannet

sig blandt dem, at Ploven var en kraftig Tryllestav, som, hvor den trak sin Streg i Jorden, forjog Rødhuderne fra deres Jagtgrunde. Ploven var den egentlige Fjende, og det var den, de vilde fordrive.

Krige havde hærget, afbrudt af Fredstraktater; men Massakrer og *raids* fortsatte i den nye Verden. Sagnagtige Bedrifter var øvet, og navnløse Grusomheder; men den efterstræbte Krigsæres Glorieforgyldning er tynd og taaler ingen Regn, bringer Lykke til ingen og mætter ingen Munde. Amerikas Lykke afhang af, om de hvide Mænds Krig vilde høre op. Men blev Franskmændene de sejrende, vilde dette betyde, at Absolutismen og den religiøse Intolerance havde sejret, og at Demokratiet, Frihedsidealerne og Respekten for de menneskelige Rettigheder, *som paa hele Jorden kun havde dette ene Sted at trives,* led Nederlag. Og saa vilde Amerika intet Lys have at bringe, ingen Gave at give til Europas undertrykte Folk i Tidens Fylde . . .

Men Franskmændene sejrede ikke. De mistede *Quebec* og dermed Canada. Ved den følgende Fredstraktat i Paris 1763 gik hele St. Lawrence-Dalen og hele Omraadet Øst for Mississippi over til Englænderne, mens Spanierne fik Kolonien Louisiana i Mississippis Deltaland (beskrevet i Abbé *Prévost*'s berømte Roman »*Manon Lescaut*«). Saaledes endte det franske Imperium i Amerika; kuriøst nok anede Franskmændene ikke, hvad de havde mistet: selv Voltaire talte overlegent om »de Par Tønder Land Sne«, der var tabt i Canada.

Traktaten tillod de Canadiere, som ønskede det, at vende hjem til Frankrig, hvilket ogsaa de højadelige Familier gjorde. Men de virkelige Pionérer, »*les coureurs des bois*« samt Præsterne og Bønderne i de faatallige Nybygder, blev. I Dag tæller deres Efterkommere Millioner,

flest i Canada, men ogsaa mange i New England-Staterne og i Louisiana; de har bevaret en vis Egenart og danner et betydningsfuldt og berigende Islet i den amerikanske Folkefamilie.

2. *Den table Fred.*

»Kolonier er som Frugter: de bliver hængende paa Træet, til de er modne.«
Den franske Filosof *Turgot*, 1750.

England havde vundet Krigen, men det kom til at tabe Freden. Nu bagefter er det ikke til at sige, hvordan det kunde være undgaaet, at de amerikanske Kolonier rev sig løs fra Moderlandet; men paa den anden Side kan heller ingen paastaa, at Løsrivelsen var uundgaaelig. Havde der i Tide, og fra begge Sider, været vist Taalmodighed, Forudseenhed og Forstaaelse, var Adskillelsen maaske ikke kommet, og hvordan de følgende Aarhundreders Verdenshistorie saa var kommet til at forme sig, har vi Lov at fantasere om.

Sagen var den, at Kolonierne var blevet voksne. De havde ved Krigens Begyndelse naaet et Folketal paa halvanden Million, hvoraf ganske vist 400.000 var Negerslaver, og det mægtige Fødselsoverskud i Forbindelse med den uophørlige stride Strøm af Indvandrere garanterede en stadig Forøgelse, saa man ikke uden Grund regnede med en Fordobling af Folketallet for hver tyve Aar.

Dette betød Styrke, og Kolonisterne følte den. Deres Vaaben havde vist sig stærke, fuldt saa virkningsfulde som de engelske Rødfrakkers, og i Vildmarkskrigen lidt til: det glemtes ikke, at deres forsmædeligste Nederlag i den fransk-indianske Krig skyldtes en selvklog Britte, General *Braddock*, mens det var en Virginier, Oberst

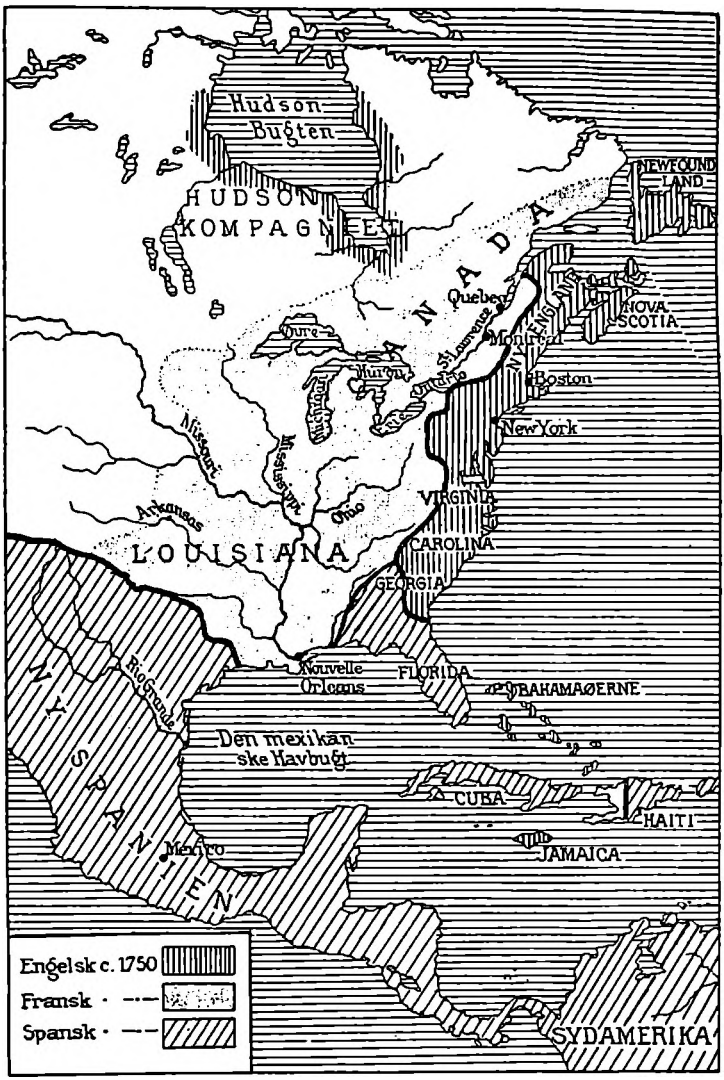

Amerika o. 1750.

Washington, der reddede Stumperne. — De ønskede ikke at gaa i Ledebaand, men fik en stigende Fornemmelse af, at skulde de være engelske, saa vilde de ogsaa nyde fuld Ligeberettigelse som engelske Statsborgere; skulde der fremdeles lovgives om amerikanske Anliggender fra det engelske Parlament, saa vilde de ogsaa have Lov til at vælge deres egne Parlamentsmedlemmer.

Uheldigvis saa England anderledes paa Tingene. Det britiske Kolonirige dannedes i disse Aar, men ikke som det nuværende »Commonwealth of Nations«. Kolonierne var at anse som Moderlandets Kolonihave, skulde forsyne dets Butikker med Varer, dets Fabrikker med Raastoffer og dets Skibe med Fragt, alt efter de gældende merkantilistiske Ideer. Men de agtedes ikke for en Del af Moderlandet eller lige med dette.

Ganske vist havde de amerikanske Kolonister et vist Maal af politisk Selvstyre, men hvor langt strakte det sig? Ingen kunde sige det med Bestemthed; den Mening, som Regeringen i London havde derom, faldt i hvert Fald ikke sammen med Kolonisternes Opfattelse. Der kunde opstaa Kompetencestrid, og uundgaaeligt maatte der komme Irritation ud deraf. Kolonisterne stod stærkt, fordi de var paa Stedet, hvor Tingene skulde ske og skete; men ikke desto mindre skulde vigtige Afgørelser, f. Eks. Love, omend Folkerepræsentanternes Forsamlinger var aldrig saa enige, træffes af Parlamentet i London. Halvanden Maaneds Sejlads dertil, og lige saa langt tilbage, og hvor længe vilde Sagernes Behandling vare hos dette Parlament og denne Regering, som aldrig havde gæstet Kolonierne og kun havde maadelige Forudsætninger for at bedømme deres Forhold? — Den fremmede og fjerne Regerings Autoritet i Kolonierne var just ikke klippefast, men nærmest bygget paa Vane. Og havde den

mistet i Kraft paa Grund af Afstand og Tid allerede i Boston og New York og Philadelphia, saa var den helt magtesløs i de langt fjernere Grænsecomraader, som skabte — og maatte skabe — deres egen Lov.

Alligevel paastod Franklin, at i Aaret 1763 tænkte ingen Amerikaner paa Uafhængighed. Nej, ingen saakaldte »ansvarlige« Kredse, maaske; men hver Borger og hver Folkegruppe, som besidder Retten til at tale med om Sagerne, maa jo have det Ansvar, som følger med Retten til at udtale sig. Og det er sikkert, at Kolonisternes Opfattelse af deres Forhold til Moderlandet strakte sig over et meget vidt Felt — lige fra Overklassens — *Tory*'ernes — baade døve og blinde Kongetroskab og Borgerskabets mere paavirkelige Vaneloyalitet til den letbevægelige Mening hos de Tusinder af fattige nye Emigranter, som havde maattet betale Overfartsbilletten til Frihedens Land ved at arbejde som Slaver i fem Aar for deres Købere; og til de skotsk-irske (ulster-irske) Bagskovspionérers ubetingede Friheds- og Selvstændighedstrang.

Der gryede noget i Kolonierne i disse Efterkrigsaar. Noget var ved at fødes, skabt af den vaagnende Selvfølelse og den snærende Umyndigholdelse: en Vilje. Men hvad man vilde, og hvor meget man vilde, var der ingen Enighed om, ikke endnu. Man vilde Reformer — men hvor vidt skulde de gaa? Man vilde større Bevægelsesfrihed, større Selvstændighed og større Indflydelse paa egne Forhold. Revnen mellem Kolonierne og Moderlandet kunde meget vel være klinket sammen — ved Smidighed og Lydhørhed for de berettigede Krav; men den kunde ogsaa meget vel blive til en Kløft, hvis Kravene afvistes. For disse Kolonister havde levet saa længe i et Land, der var deres eget, at de følte sig som Virginiere eller Pennsylvaniere eller New Yorkere, før de følte sig som En-

gelskmænd. Maatte de ikke være, hvad deres Følelse sagde dem, at de var, vilde de blive drevet til at kæmpe for at være det helt. Frugterne var blevet modne; det forstod mange klartseende og fremragende Mænd ogsaa i England, f. Eks. *Edmund Burke* og *William Pitt*. Men Kongen og Kabinetsmedlemmerne taltes ikke blandt dem.

3. En Forløber.

Revolutionen, som Amerikanerne kalder Løsrivelsen fra England, kom. Men hvornaar begyndte den? — En af de mest fremtrædende Aktivister, den begavede *John Adams*, paastaar, at »Revolutionen og Kolonisternes Enhed var fuldbyrdede i Folkets Sind, endnu før Fjendtligheder begyndte«. Men Paastanden stemmer ikke med de faktiske Forhold, idet sikkert Halvdelen af Kolonisterne saa sent som i 1776 tværtimod ønskede at undgaa en Løsrivelse. Utvivlsomt var Revolutionen i *nogle* Folks Sind allerede i 1760'erne, men blandt disse var ikke engang *Benjamin Franklin*, til hvis Portrætbuste (af *Houdon*) Turgot skrev Ordene: »Han rev Lynet fra Himlen og Sceptret fra Tyrannerne!«

Langt senere skrev Præsident Wilson, at Franklin var »den fuldkomne og karakteristiske Type paa en Amerikaner«. Og Ordene var rammende. Franklin var *selfmade* i Ordets reneste Betydning, og sin legendariske Karriere og Berømmelse, som fremdeles lyser med usvækket Glans i Amerikas Historie, skyldte han hverken Penge eller Protektion eller Afstamning, men udelukkende sin rige Begavelse, sin ukuelige Forskeraand og sin utømmelige Energi. Han var Bogtrykker og kaldte sig altid saadan, men var adskilligt mere; han var den første

Amerikaner, som vandt Verdensry; han var Filosof, hvilket i Datidens Sprog vil sige Videnskabsdyrker, og Medlem af næsten samtlige Videnskabsselskaber paa sin Tid; han var sit Folks Læremester, Foregangsmand og stolteste Eksempel; han var Skribent, Forlægger og Fremskridtsagitator; hans aldrig fuldendte Selvbiografi var amerikansk Litteraturs første klassiske Bog og er stadig en af dens mest læseværdige; i en Aarrække udgav han »*Poor Richard's Almanac*«, sprængfyldt med populært Oplysningsstof, Leveregler og morsomme Vers, som Alverden citerer, alt blandet med Menneskeklogskab og Humor; han var Fysiker, Opfinder af Lynafladeren og Elektricitetens Foregangsmand; og han var Politiker, Philadelphia-Raadsforsamlingens slagfærdigste Debattør og skarpeste Pennefører og Koloniernes Talsmand hos Englands og — senere — Frankrigs Regeringer.

Alligevel var Franklin ikke blandt disse tidlige revolutionære, som John Adams omtaler. Men hvis det er sandt, at Koloniernes Enhed var »fuldbyrdet i Folkets Sind« i 1760'erne, maa Æren være hans. Allerede i 1754 havde han udkastet en Plan til en Union med en Fællesregering, bestaaende af en kongeudnævnt Generalpræsident og et »Repræsentanternes Hus«, valgt af de forskellige Koloniers lovgivende Forsamlinger. Koloniernes første Fælleskongres — i *Albany* — godkendte Planen; men den strandede alligevel, dels paa Regeringen, som fandt den for meget folkelig, dels paa de enkelte Koloniforsamlinger, som fandt den for lidt folkelig. Planen byggede paa Koloniernes og Moderlandets fortsatte Forbindelse, som man vil se; det var det langt senere »British Commonwealth of Nations«, som var foregrebet. Utvivlsomt var det med Beklagelse, at Franklin i sin Alderdom saa

Begivenhederne tilspidse sig saaledes, at Kamp og Løsrivelse maatte blive den eneste Løsning. Men da *det* skete, stod han som altid før blandt sine kæmpende Landsmænds første Ledere.

4. *Vandene skilles.*

»... Slige Fejlgreb er ikke noget nyt. Historien er fuld af Staters og Fyrsters Bommerter.«

Benjamin Franklins Selvbiografi.

Naar vi ser tilbage paa, hvad der skete mellem Moderland og Kolonier i Aarene efter 1763, faar vi egentlig et Indtryk af, at *Anledningerne* til de skæbnesvangre Begivenheder til at begynde med var ubetydeligt smaa; en Tændstik er ogsaa i sig selv en ubetydelig Anledning, men kastes den i en Krudttønde, sker der større Ting — som i Amerika dengang. — Vi faar et Indtryk af en Regering, som i sjælden Grad savnede Forstaaelse af, at Amerika var en Verdensdel og Kolonisterne en Nation — og ikke blot noget, som England »ejede«; og af en Kolonibefolkning, som trods alle Uligheder og forskellige Interesser var ved at finde frem til Enighed som en Begyndelse til Enhed.

Det var netop Enhedstilbøjelighederne, som Regeringen i London frygtede, fordi Selvstændighedsfølelsen vilde styrkes gennem dem. Men ved sine Bestræbelser for at kvæle dem i Fødselen opnaaede den det stik modsatte.

For Eksempel benyttede Regeringen en blodig Indianeropstand — kaldet *Pontiac*'s Krig — som Paaskud til at forbyde enhver Erhvervelse af nyt Land Vest for Bjergene; den indsaa nemlig, at saa fjerne Kolonier ikke kunde kontrolleres. Men Forbudet vakte voldsom Harme

i tætbefolkede Kolonier, for hvis fattige den ledige Jord var selve Amerikas Chance. Vilde Regeringen nu lukke den Dør, som Kolonierne nylig havde kæmpet for at faa aabnet? — Forbudet kunde naturligvis ikke opretholdes, bl. a. af den Grund, at Marchen mod Vest allerede under Krigen var naaet over Bjergene til *Kentucky* og *Ohio-dalen*. Men skønt det snart ophævedes, blev Irritationen over »Overgrebet« tilbage.

Den almindelige Utilfredshed med Formynderskabet bundede nok ellers for en stor Del i økonomiske Forhold. De nordlige Kolonier følte sig ramt i selve deres Livsnerve, Handelen og Søfarten, af Parlamentets forskellige »Navigations-Akter«, som udelukkende tog Hensyn til Moderlandets Erhverv. Oprette Industrier, som kunde paaføre hjemlige Virksomheder Konkurrence, *maatte* de ikke, og værdifulde Raastoffer til at købe Færdigvarer for i England, *havde* de ikke, men maatte skaffe sig dem ved Handel paa de vestindiske Øer — det var en Livsbetingelse. Men England tillod kun Forbindelse med den britiske Del af Øerne, ikke med de franske eller spanske, og de britiske kunde kun dække en Sjettedel af Behovet. — De sydlige Kolonier kunde nok sende deres Produkter, fortrinsvis Tobak, Ris og Indigo, direkte til det engelske Marked; men hele Handelen formidledes af engelske Handelshuse og Opkøbere, som skambød Plantageejerne, men alligevel tog Toppriser for de Varer, som disse skulde have til Gengæld.

Irritation skabtes af alt dette, i Nord og Syd og Bagskovsland. Den tvang Kolonierne til fælles Henvendelser til Regeringen, og da de ingen Imødekommenhed fandt, beredtes Jordbunden for det, som skulde komme. Man huskede det Svar, som blev givet til en virginiansk gejstlig, som søgte Regeringen om Støtte til en Præsteskole

med Paaberaabelse af, at Kolonierne havde Brug for Sjælesorg:

»*Damn your souls! Make tobacco!*«

Var Tilfældet end isoleret, saa var det dog karakteristisk for Regeringens og den menige Englænders Syn paa Kolonierne. Det var dette Syn, der var den egentlige Baggrund for Revolutionen, og de Begivenheder, som hidførte den, maa ses i Lys heraf.

Selv en sejrrig Krig koster Penge, og England vilde have Kolonierne til at bære deres Del af Udgifterne ved den fransk-indianske Krig ved at betale Skat; det var rimeligt, fandt man. Men Kolonisterne mente anderledes; de vilde have Ligeberettigelse først: Ingen Repræsentation i Parlamentet, ingen Skat! Som engelske Undersaatter var det deres Ret, at Skatter kun kunde paalægges dem gennem deres egne valgte Repræsentanter, saa hvis Kongen vilde have deres Penge, maatte han henvende sig til deres Koloniforsamlinger. — Saa forsøgte Parlamentet en indirekte Beskatning gennem *Stempelloven* 1765; alle Dokumenter, Kontrakter, Skøder, Aviser og Almanakker skulde forsynes med Stempelmærker til forskellige Beløb; uden disse var Papirer ikke gyldige.

Pengene for Stempelmærkerne skulde bruges til »Forsvar, Beskyttelse og Sikring« af Kolonierne, hed det sig. Men Kolonisterne indsaa ikke Nødvendigheden heraf; den staaende Hær af britiske Tropper i Kolonierne, som skulde opretholdes, følte tværtimod som en større Trusel end Indianerne og de tilbageblevne Franskmænd tilsammen, da den naarsomhelst kunde bruges til at understrege Parlamentets Ret og Magt i Amerika, ogsaa Retten til at paalægge uretfærdige Skatter. I det hele taget vilde Kolonisterne nægte, at Parlamentet havde nogen Ret til at vedtage Love for Massachusetts og Virginia paa samme

Maade som for Yorkshire og Kent. Ikke Parlamentet, men Kronen havde givet Kolonierne deres Frihedsbreve og dermed ogsaa deres egne lovgivende Forsamlinger, og over disse havde derfor kun Kongen, og ikke Parlamentet, noget at sige; Parlamentet havde ikke mere Ret til at give Love for Pennsylvania end Pennsylvania-Raadsforsamlingen til at give Love for England! — Saaledes sagde de amerikanske Ledere nu, og saaledes kom flere og flere Kolonister til at tænke, og derfor blev Reaktionen paa Stempelloven voldsom: Stempelmærkerne tilintetgjordes ved Baal og Brand; man ødelagde Kontorerne, hvor de forhandledes, og truede Forhandlerne med Repressalier, »Tjære og Fjer«, til at indstille Virksomheden; voldsomme Agitatorer holdt Stemningen paa Kogepunktet.

Overfor denne Modstand blev Stempelloven trukket tilbage. Tilsyneladende faldt Stemningen til Ro, og tilsyneladende var intet opnaaet og intet afgjort. Men Kolonisterne havde lært at triumfere, havde lært, at Modstand mod, hvad de ansaa for Overgreb, nyttede noget. De var begyndt at tænke og tale paa en ny Maade. Noget var vokset frem i Sindene, noget, som fik Næring og tændtes i Brand af flammende Ord i Pamfletter og Taler. Store Ord, og farlige Ord, som fængede i Sjælene:

»Der bør ikke være New Englændere eller New Yorkere paa dette Kontinent — alle bør vi være Amerikanere!« *(Christopher Gadsden* i Syd Carolina).

»Jeg er ikke en Virginier, men en *Amerikaner!*« *(Patrick Henry* i Virginia).

»Beskatning uden Repræsentation er Tyranni! *(James Otis).*

Det var Ord om *Enhed* og om *Frihed.* De gik som et Faresignal gennem Byernes Gader, over det dyrkede Land

og til Grænselandets Forposter. Frihed — det kendte de; det var det, de var kommet til Amerika for, det havde de, og det havde de i Sinde at beholde.

Men Signalet trængte ikke ind til Kongens og Regeringens Bevidsthed. Toryerne — Overklassepartiet — i England saa med afgjort Misbilligelse paa de ulmende Tendenser i demokratisk Retning og vilde gerne slaa dem ned. Hvorfor ikke begynde derpaa i Kolonierne? Det kunde vel afsvale de tilsvarende Tilbøjeligheder hos det engelske *Whig*-Parti, der stod stærkt paa Kolonisternes Side. — Var der Uroligheder i Boston, maatte man sende Tropper dertil for at berolige Gemytterne, og Urostifterne kunde man jo sejle over Havet for at blive domfældt i England. Fasthed maatte udvises. »Kolonierne maa frygte os, før de kan elske os,« sagde Premierministeren, *Lord North*.

Med Hensyn til Stempelskatten vilde man vise Forstaaelse og lade den bortfalde. Men Kolonierne skulde vide, at Regeringen *kunde* beskatte dem; derfor vilde den opretholde en rent symbolsk Skat paa forskellige Varer, f. Eks. paa *The*.

Det viste sig at være et Fejlgreb mere. Den fjerne Regering troede maaske, at Kolonisternes Modstand hidrørte fra Penge. Men den hidrørte fra Principper. Blev de nødt til at kæmpe for dem, vilde de gøre det, selv med Vaaben. Derfor øvede Grupper af ellers besindige Borgere sig hemmeligt i Vaabenbrug, og derfor opstod aktivistiske Grupper som »Frihedens Sønner«, inspireret af voldsomme Agitatorer som *Samuel Adams* i Boston — den By, som fremfor nogen var Arnested for den voksende Ophidselse mod alt engelsk paa Grund af idelige Sammenstød med de britiske Rødfrakker.

Kolonierne havde i Fællesskab gjort Modstand mod

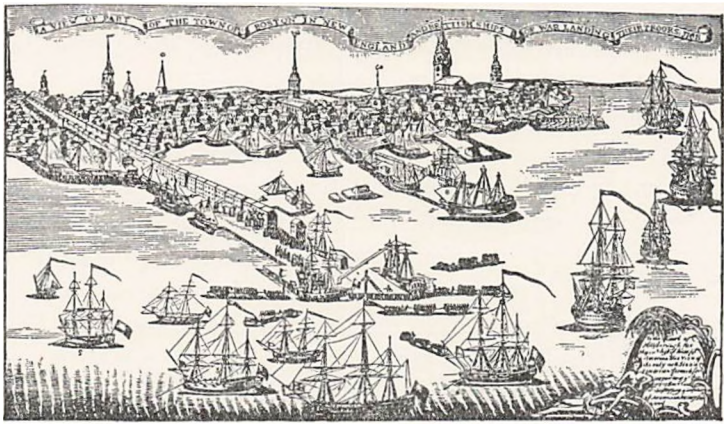

Engelske Krigsskibe landsætter Tropper i Boston 1768.
Samtidigt Stik af *Paul Revere.*

den sidste Beskatning ved at lave Køberstrejke overfor de paagældende Varer, og Skatterne var blevet trukket tilbage — undtagen Skatten paa The. Alligevel vilde Theen blive billigere end før, fremhævede man, fordi East India-Kompagniets Skibe fik Tilladelse til at sende den direkte til Kolonierne i Stedet for som tidligere over England. Det var et Kompromisforsøg, som *kunde* have bragt Afspænding paa et tidligere Tidspunkt. Men nu gjaldt det Prestigen; Regeringen følte, at den ikke kunde trække sig længere tilbage i Beskatningssagen, og Kolonierne følte, at de selv ikke vilde slaa af paa deres principielle Krav. Og da de første Theskibe kom til Boston, bordedes de af forklædte »Frihedens Sønner«, som kastede Ladningen i Vandet. Det var »Theselskabet i Boston«, den 16. December 1773. Det var ogsaa Tilintetgørelsen af hvert Haab om en fredelig Løsning af Problemerne. Nu maatte Regeringen tage Repressalier for at bevare Ansigtet, og det gjorde den.

Bostons Borgere skulde erstatte Theen, og Havnen blokeredes af britiske Krigsskibe, til det var sket; samtidig blev Massachusetts' Frihedsbrev inddraget.

Koloniernes Modtræk var Sammenkaldelse af *en kontinental Kongres,* som traadte sammen i Philadelphia i September 1774. Femogfyrre Repræsentanter mødte for hver Koloni undtagen Georgia og Nord Carolina. Saadan som Repræsentanter for Folket var traadt sammen før: i Jamestown's Trækirke 1619, og i »Mayflower«s Kahyt 1620. Men nu mødtes de for hele Nationen, for dens Enhed og dens Frihed. Efter halvandet Hundrede Aar var en ny Skæbnestund inde; de skulde tage deres egen Skæbne i deres egen Haand; det vilde de, og det kunde de, endnu engang.

Det var et Udsnit af Folket. Der var intellektuelle som *Samuel Adams, John Adams, Thomas Jefferson, John Dickinson, Alexander Hamilton, George Mason* og *John Rutledge;* og der var Folk fra Nationens Midte og med Folkets Øre som *Patrick Henry* og *John Hancock.* Der var en moderat Fløj og en radikal Fløj. Der var studerede Folk med glødende nye Synspunkter fra den engelske Filosof *John Locke*'s Skrifter; der var Folk, som ønskede Baandet til England hugget over, og Folk, som ønskede det bevaret. Men de sidste fik intet Valg; Begivenhederne valgte for dem. De Begivenheder, som er skildret i *Longfellow*'s prægtige Digt »*Paul Revere's Ride*«.

I den graa Morgen den 19. April 1775 rykkede en britisk Troppestyrke paa 1000 Mand nordpaa fra Boston; den skulde arrestere Aktivistledere og opsnappe Vaabenlagre. Ved Byen *Lexington* mødte den en Linje af væbnede Kolonister — »Minutmænd« kaldte de sig, fordi de skulde være rede til at rykke ud med et Minuts Varsel.

Der aabnedes Ild mod Farmerne; syv Mand faldt, og Resten flygtede efter kort Modstand. Men under Rødfrakkernes videre Fremrykning mod Byen *Concord* og under deres Tilbagemarch til Boston erfarede de, hvad det vil sige at kæmpe sig frem gennem en Landsdel i Vaaben. Dagens Høst var 273 dræbte og saarede Britter.

Det var Revolutionen, der begyndte hin blodige Morgen i Lexington By. De britiske Ledere havde gjort deres sidste og alvorligste Fejlgreb ved at tro, at Amerikanerne ikke vilde kæmpe, naar det kom til Stykket. Det var den samme Fejlbedømmelse, som Kejser Wilhelm og Adolf Hitler gjorde sig skyldige i senere. Det var en Skæbnedag i Historien. Men en fri Nation skulde fødes af den.

DRONNINGENS DIAMANTHALSBAAND

Af *Norman Hall Hansen.*

Som »Verdenshistoriens mest dumdristige Slyngelstreg« har man betegnet svindelaffæren med dronning Marie Antoinettes diamanthalsbaand, der i foraaret 1786 oprulledes for retten i Paris' justitspalæ, og som mere end noget andet bidrog til at lægge den letsindige og ødsle dronning for had hos det franske folk. Den opsigt, som denne celebre »affære« vakte overalt i den civiliserede verden, kan kun sidestilles med den berømte, eller rettere berygtede, retssag, som paa den engelske dronning Elizabeths bud anlagdes imod den ulykkelige Maria Stuart, og som endte med den skotske dronnings død paa skafottet. —

Dramaets hovedpersoner er Ludvig den Sextendes 30-aarige dronning Marie Antoinette, den lige saa ødsle og letsindige fyrstærkebiskop af Strassbourg kardinal de Rohan, Frankrigs stor-almisseuddeler, en titel, der gav ham den højeste stilling i Frankrigs katolske kirke, og svindlersken »grevinde Valois de La Motte«.

Lad os som indledning kort skitsere disse dramaets tre hovedaktørers levnedsløb, indtil tæppet kan gaa op, og de spændende begivenheder udspilles for vore øjne.

Den østrigske ærkehertuginde, kejserinde Maria Theresias yngste datter, var i aaret 1770 blevet viet til den franske dauphin (kronprins), der fire aar senere besteg Frankrigs trone som Ludvig den Sextende. Der herskede dyrtid og nød i landet, og borger- og bondestanden, der

ingen politiske rettigheder havde, var udpint af uretfærdige skatter. Ludvig den Fjortendes affejende udtalelse om, at »Staten, det er mig«, var rettesnoren for regeringens dvs. kongens handlinger, og kongehusets og hoffets ødselhed vakte i stigende grad befolkningens forbitrelse. Den unge velmenende, men overfladiske dronning synes ikke at have nogen forstaaelse af landets sociale forfald, og folket, der forlanger helte at tilbede og skaber syndebukke for at finde afløb for dets utilfredshed, rettede snart sit had mod den uforstaaende dronnings person.

Nogen vejledning endsige støtte fandt hun ikke hos sin sløve, lidet handlekraftige gemal, der var som vox i hendes hænder og sjældent undlod at give efter for hendes extravagante indfald. Heller ikke indenfor de vexlende ministres rækker fandtes nogen personlighed, der formaaede at gribe roret og bringe statsskibet paa ret køl. Uafvendeligt drev det sin undergang imøde og skulde i løbet af faa aar strande paa revolutionens farlige rev.

Den anden af dramaets hovedpersoner, den charmerende og ødsle kvindebedaarer, kardinal de Rohan, var paa denne tid en halvthundredaarig mand. Som ætling af en af Frankrigs fornemste fyrsteslægter var han selvskreven til en fremtrædende plads indenfor hæren eller kirken, og han havde i en aarrække været tilknyttet Wienerhoffet som fransk gesandt, hvor han havde vakt den ærbare og myndige Maria Theresias uvilje ved sit letfærdige væsen og den umaadelige pragt, hvormed han omgav sig. Paa kejserindens foranledning blev han da ogsaa hjemsendt og slog sig ned paa sit slot i Saverne nær Strassbourg, hvor den stenrige kirkefyrste holdt et storslaaet hof og hengav sig til okkulte experimenter i sit kostbare laboratorium. Det var i Strassbourg, at han kom i forbindelse med den internationale eventyrer »grev«

Cagliostro, en italiener af mystisk herkomst, der optraadte som guldmager og mirakeldoktor, og som snart fik den godtroende og letsindige kardinal fuldstændig i sin magt.

Ved hoffet i Versailles var kardinalen alt andet end persona grata, og dronningens uvilje imod ham skyldes formentlig hendes moders indflydelse. I en aarrække havde han været forment adgang til hoffet undtagen ved de officielle lejligheder, hvor han som den franske kirkes primas udøvede sine funktioner.

Midtpunktet i den dramatiske halsbaandsaffære er den 30aarige svindlerske comtesse de la Motte, en bedaarende, snu og veltalende eventyrerske, der var datter af en falleret adelsmand og en tjenestepige og efter en vagabonderende barndom var taget op fra gaden af en markise de Boulainvilliers, der fik hende anbragt i et adeligt kloster. Grunden til denne markisens barmhjertighedsgerning maa vi tilskrive den lille landstrygerskes afstamning, idet hendes fordrukne og iøvrigt nu afdøde fader paastodes at være medlem af det højadelige hus Valois og derved en direkte efterkommer af kong Ludvig den Hellige.

Det stille klosterliv passede imidlertid langtfra den lille eventyrerske, og en skønne dag brød hun ud og kastede sig kort efter i armene paa en adelig gendarmeriofficer, Nicolas de La Motte, med hvem hun giftede sig og umiddelbart derefter skænkede tvillinger. Hvorledes hun opnaaede forbindelse med kardinalen er uvist, og det er forsaavidt ligegyldigt, om det skyldtes hendes paagaaende stræben opad paa rangstigen eller kardinalens skarpe blik for hendes kvindelige yndigheder. Givet er det ialtfald, at hun hos kardinalen fik udvirket en ritmesterpost ved et dragonregiment for sin mand og betaling af hans gæld.

Vi skal nu se, hvorledes denne snedige og hensynsløse kvinde skridt for skridt indspinder den betagne kardinal i sit net og gør ham til en ufrivillig og uvidende medskyldig i sine forbrydelser.

Fremad og opad med ethvert middel, som en snedig kvindehjerne kan udpønse, det blev rettesnoren for ritmesterens smukke frue, og hun forstod tilfulde at udnytte de muligheder, som situationen frembød. Der blev slaaet stort brød op med en kostbar selskabelighed under den paatagne etikette »grevinde Valois de La Motte«. Der skulde nu slaas mønt af den paastaaede kongelige afstamning, og allehaande rygter udspredtes om kæmpestore godser og umaadelige rigdomme, der kunde forventes at komme »grevinden« til gode med tiden, naar hendes rettigheder blev anerkendt. Kardinalen og forskellige kun altfor tjenstvillige aagerkarle skulde betale gildet. Hvad var naturligere for den kongelige ætling end at henvende sig i Versailles og søge protektion og naade paa allerhøjeste sted? Følgelig blev en kostbar ejendom i Paris lejet, og grevinden begyndte et stormløb mod kongeparret og forsøgte gentagne gange at tiltvinge sig adgang til dronningen paa audiensdagene. Men uden held. Ved hoffet kendte ingen hende, og ingen interesserede sig for den paatrængende ansøger.

Svindlerparret greb da til det middel at udsprede nye rygter om dronningens store interesse og kærlige deltagelse for »sin slægtning« grevinden af Valois. Hun omgav sig med en veritabel hofstat med sekretærer, hovmestre, lakajer, kuske og kammerjomfruer, og en tid lang fortsattes svindelen paa aagerkarlenes bekostning. Men for at holde denne skintilværelse vedlige maatte man stadig finde paa nye udveje, nye svindlerier. Fremad, fremad for enhver pris, for at sæbeboblen ikke skulde briste og

man selv blive udleveret til spot og skam. Bekendtskabet med den mægtige kardinal maatte udnyttes, og han skulde presses, om fornødent til sidste blodsdraabe.

I et fortroligt øjeblik havde han betroet sin veninde sine forhaabninger om at vinde dronningens øre og blive taget til naade ved hoffet, og veninden paatog sig nu at formidle sagen gennem sin paastaaede forbindelse med Marie Antoinette. Hun forstod at spille paa hans uhyre forfængelighed, og da hun ikke blot betroede ham, at dronningen nærede en hemmelig interesse for ham, som hun imidlertid paa grund af forskellige forhold ikke saa sig istand til at give offentlig udtryk for indtil videre, men ydermere kunde overlade ham et personligt brev fra Marie Antoinette, en forfalskning foretaget af hendes sekretær, en vis Rétaux de Villette, faldt den forblindede kardinal i snaren og lagde derved løkken om sin egen hals. Det første brev efterfulgtes i løbet af sommeren 1784 af flere billetter, der dels gav udtryk for brevskriverens bevaagenhed, dels som tegn paa paaskønnelse heraf udbad sig pengebeløb til forskellige veldædige formaal, beløb som det er unødigt at nævne gik i den snedige svindlerskes lommer.

Spillet var nu i fuld gang, men det gjaldt om med omhu at holde det gaaende og stadig holde det godtroende offer i aande.

Det er ikke at undres over, at kardinalen snart ønskede at se tydeligere beviser paa den kongelige naade, og hans opfindsomme veninde vidste udvej. En samtale med dronningen! Det maatte da kunde stille kardinalens utaalmodighed i nogen tid og bortvejre enhver tvivl hos ham, hvis han nogensinde havde næret en saadan.

Haverne ved Palais Royal var tumlepladsen for tidens

letfærdige kvinder, her promenerede dagen lang de prostituerede, og her fandt »grevinden« en kvinde, en modehandlerske — modehandelen var dog kun et skalkeskjul for en profession, der fra tidernes morgen har været forbeholdt kvinden, — der i skikkelse og profil lignede dronningen og i et givet tilfælde kunde tænkes at substituere hende. Hos den frække svindlerske var der ikke langt fra tanke til handling, og den lille modehandlerinde eller syerske blev hemmeligt instrueret om den rolle, hun mod rigelig betaling skulde spille. En mørk august-aften blev lokkeduen ført en kjole magen til én af dronningens og bragt til slotsparken ved Versailles forsynet med en rose og en billet, som det blev hende paalagt at overgive til en høj herre i en nærmere angivet paaklædning. Samtidig førtes kardinalen af den til lejligheden som kongelig lakaj udstafferede sekretær de Villette til det aftalte mødested i parken, og blev overladt til sig selv. Han ser efter nogen tids venten den formodede dronning nærme sig, bøjer sig dybt og trykker et ærbødigt kys paa hendes haand, medens han i mørket hører hende fremstamme den indstuderede replik: »De har lov til at haabe, at alt det forbigangne er glemt.« Resten drukner i en raslen i løvet tæt ved parret, og en ophidset stemme hvisker: »Bort, hurtigt bort! Madame og grevinde Artois nærmer sig«, og stævnemødet afsluttes brat.

Den henrykte kardinal var nu moden til at falde som offer for det store kup, som tilfældet bragte indenfor hans venindes rækkevidde, dog først efter at stævnemødet med dronningen udnyttedes til at plyndre ham for yderligere 50.000 frcs. til en adelig familie, der var kommet i nød! Den »adelige familie«, som dronningen i en billet bad ham om at være behjælpelig med at redde, re-

præsenteredes selvfølgelig af grevinde de La Motte, og i kraft af sin formodede indflydelse i Versailles lykkedes det hende at faa lokket flere lignende beløb fra sit offer.

Trods de enorme summer, der tilgik kardinalen fra hans mange embeder, var han efterhaanden kommet i en bundløs gæld til Paris' pengeudlaanere, medens det frække La Motte'ske ægtepar levede højt paa hans bekostning og intet nægtede sig i retning af extravagancer. Et kostbart landsted i hovedstadens nærhed blev indkøbt, hvor der førtes stort hus, musiceredes og spilledes hazard, og festedes paa guldtallerkener og i krystalpokaler.

Det er paa denne tid, at vor eventyrerske faar forbindelse med en af Paris' hofjuvelérer, en indvandret sachsisk jøde ved navn Boehmer, som havde forfærdiget et kostbart diamanthalsbaand. Dette enestaaende smykke, hvis værdi han anslog til 1 million 600.000 francs, var oprindelig tiltænkt Ludvig den Femtendes elskerinde, den berygtede madame Du Barry, men efter kongens død var det ikke lykkedes juvelèren at afhænde det trods gentagne henvendelser ved flere europæiske hoffer, bl. a. hos Marie Antoinette selv.

Rygtet om »grevinden«s nære forhold til kongehuset var naturligvis ogsaa naaet til hofjuvelèren, der nu øjnede en chance for gennem hende at faa dronningen overtalt til at købe det, og hun var til gengæld ikke sen til at love at benytte sin indflydelse hos dronningen, navnlig efter at hun havde haft lejlighed til at beundre det skønne smykke. Samtidig med at hun meddelte Boehmer, at dronningen underhaanden ønskede at erhverve halsbaandet — det maatte ske uden kongens vidende, saaledes at sagen skulde ordnes i den største hemmelighedsfuldhed, — gik der ilbud til kardinalen i Strassbourg, og faa dage efter hans ankomst blev der i hans palæ i Paris,

Hôtel de Strassbourg, opsat en kontrakt, ifølge hvilken kardinalen afkøbte Boehmer smykket til en pris af 1.600.000 francs at betale i fire halvaarlige rater over to aar og med overlevering af smykket den 1. februar 1785. Første rate af købesummen skulde forfalde et halvt aar senere, altsaa den 1. august. Det var en smal sag for grevinden at skaffe en egenhændig paategning paa købekontrakten fra dronningen om hendes indforstaaelse. Ved smykkets aflevering i grevindens hjem opførtes en kostelig komedie, hvor kardinalen gennem en glasdør overbeviste sig om, at etuiet med halsbaandet blev overgivet til en udsending fra dronningens hofholdning, og vi behøver ikke at være i tvivl om, at Marie Antoinettes sendebud var identisk med hendes kære slægtnings sekretær de Villette.

Bedragersken har nu faaet sit bytte i hænde, og af frygt for at vække politiets opmærksomhed, dersom de kostbare diamanter udbydes til salg i Paris, sendes ægtemanden til London, hvor stenene efterhaanden kan afsættes til juvelérerne i Bond Street og Piccadilly uden at vække opsigt. Ægteparret er grebet af en fuldkommen rus, og det vildeste og mest ødsle liv udfoldes i deres saloner i Paris og paa landstedet i Bar-sur-Aube, mærkeligt nok uden at vække kardinalens mistanke. Dog undrer han sig over, at dronningen ikke ved de officielle modtagelser i Versailles bærer sit nye halssmykke. Men ogsaa paa dette punkt forstaar den snedige grevinde at give en tilfredsstillende forklaring. Dronningen ønsker selvfølgelig at overraske sin gemal med det skønne smykke, men ikke før det er fuldt betalt for ikke at vække hans mishag og udsætte hende for en omstødelse af handelen.

Men betalingsterminen nærmer sig ubønhørligt, og for at vinde tid finder ægteparret paa nye kneb og giver

juvelèren besked om, at dronningen efter nærmere overvejelse finder prisen for høj og ønsker et afslag paa 200.000 francs. Hun haaber derved at kunne oplage nye forhandlinger og faa betalingsfristen udskudt.

Hun havde dog ikke regnet med, at Boehmer uden videre skulde gaa ind paa dette forslag, og endnu mindre med at han vilde henvende sig direkte til dronningen med en skrivelse, hvori han i ydmyge vendinger gav hende meddelelse herom. Ganske vist forstaar den intetanende dronning ikke, hvortil der hentydes i dette mærkværdige brev, som hun først bryder, efter at audiensen er forbi og uden at skænke det større opmærksomhed letsindigt kaster paa ilden. Men komedien er nu ført saa vidt, at intrigen ikke kan bevares indenfor den snevre kreds af indviede, og der er da ingen anden udvej for vor eventyrerske end at gaa til bekendelse overfor kardinalen. Hun haaber derved, at han af frygt for at gøre sig latterlig i hoffets øjne vil betale det kostbare smykke af sin egen lomme, men krydses atter i sine planer af Boehmer, der intet ønsker at have tilgode hos den forgældede kardinal, og derfor igen henvender sig til dronningen. I værste fald mener han saa at kunne faa sit halsbaand returneret af majestæten, dersom denne ikke ser sig istand til at betale i henhold til kontrakten.

Vi er nu naaet til dramaets sidste akt, der udspilledes dels i Versailles, dels for retten i Palais de Justice.

Paa Mariæ Himmelfartsdag, den 15. august, afholdtes hvert aar en gudstjeneste for kongefamilien, hvor Frankrigs stor-almisseuddeler, fyrst-ærkebiskoppen kardinal de Rohan, ledede messen, og iøvrigt den eneste lejlighed, hvor han i embeds medfør havde adgang til slottet. Samme dags morgen havde kongen tilstaaet sin hofjuvelér Boehmer en audiens, og ved denne lejlighed aabenbaredes

hele svindelen for det forbavsede og indignerede kongepar. Dronningen benægtede pure at have noget kendskab til købet af diamanthalsbaandet, og da Boehmer forklarede, at transaktionen var foretaget gennem den forhadte kardinal og fremlagde kontrakten med hendes falske paategning, blev hun rasende og lod kongen tilkalde kardinalen, der i fuldt ornat sammen med hoffet afventede kongeparrets ankomst i forgemakkerne for at begive sig til messen.

Ved den paafølgende afhøring af kardinalen synes det, som om denne fuldstændig har tabt hovedet. Kun ét forstod han, at de tilstedeværende — kongeparret, Boehmer og han selv — var blevet skændigt bedraget, uden at han dog var istand til at afgive nogen forklaring, og end ikke da kongen for at give ham lejlighed til i ro at tænke sig om opfordrede ham til at trække sig tilbage til det tilstødende kabinet og affatte en skriftlig erklæring, lykkedes det ham at fremlægge en plausibel redegørelse for den fatale affære og hæve den mystik, som begivenhederne var hyllet i.

Og nu fattede Ludvig den Sextende en skæbnesvanger beslutning. Uvant som han var med at træffe afgørelser og omsætte dem i handling, mandede han sig op under indflydelse af dronningens afmægtige vrede og gav en major af livgarden befaling til at arrestere den forvirrede kardinal uden nogen forstaaelse af, at hans og navnlig dronningens interesser vilde være bedst tjent med, at skandalens omfang saavidt muligt begrænsedes i stedet for paa en saa opsigtsvækkende og for kardinalen forsmædelig maade at blive givet til pris for et folk, der i forvejen var indstillet paa at tro det værste om kongehuset.

Kardinalen blev nu af en officer i livgarden ført til

Bastillen, men fik dog, inden han forlod slottet, lejlighed til at sende en billet til sin generalvikar abbed Georgel med paalæg om at begive sig til hans — kardinalens — hopæl og brænde korrespondancen med grevinde de La Motte, hvorved han kom politichefen i forkøbet, da denne modtog ordre til at beslaglægge hans papirer.

Som en løbeild fløj rygtet om kardinalens arrestation igennem landet og udover hele Europa. Kongens ubetænksomme handling var et slag i ansigtet paa baade adelen og gejstligheden, en forhaanelse af deres rettigheder, naar kirkens øverste tjener slæbtes til Bastillen som en almindelig forbryder, endda just som han i fuldt ornat skulde læse messen for kongehuset og hoffet. Kardinalens standsfæller følte sig vanæret ved denne drastiske handling, og samtidig svirrede tusinde rygter blandt den ophidsede befolkning. Her var en kærkommen lejlighed for den forkuede menigmand til at se én af de hovmodige adelsmænd, endda en af landets fornemste, ydmyget og knægtet, og til at snage i en hofskandale, hvori selve de ophøjede majestæter var inddraget. Folkets had til den stolte og ødsle østrigerinde fik ny næring, og allehaande flyveskrifter, smædedigte og mere eller mindre perfide tryksager fik rivende afsætning hos gadesælgere og i bogladerne. Fra alle dele af landet valfartede høj og lav til hovedstaden for at overvære den proces, som paa kongens foranledning anlagdes mod kardinalen.

Ogsaa i de fremmede gesandtskaber og ved hofferne i det øvrige Europa vakte den sensationelle sag selvsagt den største opsigt og stillede alle andre begivenheder i skygge.

Samtidig med kardinalens arrestation sikrede politiet sig en række personer, der var under mistanke som medskyldige, først og fremmest naturligvis ægteparret La

Motte og deres sekretær. Men heller ikke den lille modehandlerske, der var kendt i Paris' letlevende verden under øgenavnet »baronesse d'Oliva«, og den mystiske stormester i den ægyptiske loge, guldmageren Cagliostro, som man vidste stod kardinalen nær, undgik at blive inddraget i affæren og maatte vandre til Bastillen. At ogsaa Cagliostro sattes paa anklagebænken tjente i virkeligheden kun til at skabe yderligere sensation om sagen, idet hans mirakelkure og den mystik, hvormed han havde forstaaet at omgive sin oprindelse og virksomhed, havde været samtaleemne gennem flere aar i hele Frankrig.

Den behandling, som blev tildelt kardinalen i fængslet, staar i grel modsætning til de øvrige mistænktes, der blev holdt strengt afspærret fra omverdenen, medens han selv beslaglagde en række værelser i Bastillen, blev opvartet af sit eget tjenerskab og havde fri adgang til at modtage besøg. Det fortaltes saaledes, at den gamle borgs vindebro undertiden var sænket hele dagen for at give adgang for de mange besøgende, og at han ved en bestemt lejlighed havde mere end en snes gæster til middag.

Ludvig den Sextende begik nu sin anden store dumhed, da han overdrog det parisiske parlament at nedsætte en domstol til sagens paadømmelse. Ganske vist virkede parlamentet som en slags højesteret, men kongen kunde ikke være uvidende om den fjendtlige stemning mod kongehuset og hoffet, der raadede blandt dets medlemmer efter de gentagne forsøg fra kongemagtens side paa at berøve dem deres beføjelser, og det var ingenlunde glemt, at hans forgænger endog en overgang fuldstændig havde ophævet forsamlingen.

Og nu begyndte den langvarige proces, hvis forhandlinger, som loven fordrede det, efterhaanden blev offentlig trykt, og disse bekendtgørelser blev solgt i titusinde-

vis og spredt ud over det ganske Europa. Det er ikke for meget at sige, at denne proces vakte en opsigt, som aldrig nogen retssag har gjort hverken før eller senere.

For at fatte betydningen for kongehuset af denne sag maa man forstaa, at vel var det den mægtige kardinal og hans formentlig medskyldige, der var sat under anklage, men i realiteten blev det et spørgsmaal om dronningens skyld, og en frikendelse af den hovedanklagede vilde saaledes medføre et uhyre prestigetab for kongehuset, en forsmædelse, som det under de herskende forhold vilde være vanskeligt for det at bære. Det synes ogsaa, som om Marie Antoinette efterhaanden har vundet forstaaelse af, at hendes gemal ved at give sagens detailler til pris for offentligheden havde udsat kongeparrets værdighed og ære for en unødig haard belastning, som kunde faa de farligste følger. Menigmand var ikke i tvivl om dronningens kendskab til »affæren«s forløb, og om at hele retssagen var et klodset forsøg fra kongehusets side paa at skubbe skylden over paa kardinalen, og her ser vi da, som det saa ofte er tilfældet, at folk, der er hildet i fordomme og tilbøjelige til tankeløst at fælde forhastede domme, lader sig lede af deres ønsker. Og fra saa godt som alle sider brændte man af begærlighed efter at komme den forhadte østrigerinde tillivs, ønskede at ydmyge hende og nedkalde foragten over hendes uskyldige hoved. Der er ingen tvivl om dronningens uskyld, derom er der vidnesbyrd nok. Men man kan ikke frakende hende en uhyre letsindighed, optaget som hun var af at kaste penge ud til alle sider for at tilfredsstille sine lunefulde indfald, sine kostbare fornøjelser og sin trang til luxus.

Bag den anklagede kardinal de Rohans skikkelse skimter vi da stadig dronningens skygge mod retssalens væg, og det er i sidste instans hende og hendes skæbne, der

skal afgøres af de fire og tres høje dommere, der er forsamlede i Palais de Justice. Med rette er det sagt, at denne proces blev optakten til den store revolution, som skulde bryde løs faa aar senere.

Igennem de lange vinter- og foraarsmaaneder slæbte processen sig hen med afhøringer af de anklagede og vidnerne, og endelig blev det bekendtgjort, at dommen vilde blive afsagt den 31. maj 1786.

Fra den tidlige morgen trængte uoverskuelige menneskemasser sig frem foran justitspalæet og i de tilstødende gader, og et stort opbud af ridende politi maatte opretholde ordenen. Alle forlangte, at kardinalen skulde frikendes, og hvis dommerne har næret tvivl om folkestemningen, har de mange ophidsede og truende tilraab fra folkemængden været dem et varsel paa deres vej til retten. I forværelset til den store raadssal havde en snes sørgeklædte medlemmer af Frankrigs fornemste familier, slægterne Rohan, Soubise og Lorraine, taget opstilling og modtog de forbipasserende dommere i isnende tavshed med dybe hilsener, en demonstration, som ikke kan have undgaaet at gøre indtryk paa rettens medlemmer, som for en stor del netop var rekrutteret fra de samme kredse.

I sexten timer varede voteringen, og i sexten timer holdtes saa at sige hele det franske folk hen i spænding, indtil ud paa aftenen dommen blev forkyndt. At svindlerparret La Motte ikke kunde undgaa sin skæbne var paa forhaand givet, men det er ikke om dem, sagen i første række drejer sig. Det er kardinalens skæbne, der er afgørende for udfaldets betydning.

At han er blevet offer for en skændig intrige og forsaavidt maa siges at være uskyldig, er ogsaa givet. Det er tilfulde blevet opklaret gennem retshandlingen. Men to synspunkter staar skarpt overfor hinanden. Hofpartiets

krav om at han, selv i tilfælde af en frikendelse, bør dømmes for manglende ærbødighed for dronningens ukrænkelige person, og derfor bør gøre offentlig afbigt for sine formastelige handlinger og nedlægge sine embeder, og hans standsfællers forlangende om pure og betingelsesløs frifindelse. Det sidstnævnte alternativ vil indeholde en moralsk fordømmelse af dronningen, idet der i realiteten udtales en kritik af hende, naar det fastslaas, at kardinalen havde grund til at formode, at dronningen vilde indlade sig paa hemmelige stævnemøder i slotsparken og i det hele taget gøre sig skyldig i en lidet kongelig optræden.

Ud paa aftenen falder endelig dommen, der lyder paa pure frifindelse af kardinalen. Ogsaa den lille, letsindige modehandlerske og kardinalens ven Cagliostro, der overhovedet ikke har kunnet overbevises om nogen medviden endsige delagtighed i svindelen, lader man løbe.

Domsafsigelsen udløser en ubændig begejstring hos folkemængden, og der festes den ganske nat i Paris' gader og i hallerne. En tusindtallig menneskeskare følger kardinalen til Bastillen, hvor han skal tilbringe den sidste nat, og ogsaa charlatanen Cagliostro faar sin rigelige andel af hyldesten.

I sidste instans er det dog den enevældige monark, der har afgørelsen i sin haand. Men den frygtsomme Ludvig den Sextende tør ikke gaa imod parlamentets afgørelse, og nøjes med den halve forholdsregel at give kardinalen tilhold om at forlade Paris og forvise Cagliostro fra landet. En ringe oprejsning for dronningen, der kun tjener til at støde parlamentet, gejstligheden og de mægtige adelsslægter yderligere.

Men kongehusets ydmygelser skulde ikke hermed afsluttes, og det lykkedes den frække eventyrerske madame

de La Motte at tilføje Marie Antoinette endnu et giftigt naalestik. Hun var blevet dømt til offentligt at piskes af bødlen, at brændemærkes med et »V« (voleuse) og at tages i forvaring paa livstid i det berygtede kvindefængsel La Salpêtrière. Ogsaa hendes skæbne afhang af kongens naade, og igen traf Ludvig den Sextende en af disse halve forholdsregler, der skulde komme til at skade ham selv og dronningen mere, end han kunde ane.

Til afstraffelsesdagen var opstillet et skafot, og vinduerne i de omliggende huse blev hurtigt lejet ud til fantastiske priser. Alt tydede saaledes paa, at retten skulde gaa sin grusomme gang. Men i sidste øjeblik tabte kongen modet og gav ordre til, at klokkeslettet for afstraffelsen skulde ændres til 5 om morgenen, altsaa til et tidspunkt, hvor man kunde regne med, at ingen tilskuere vilde indfinde sig. Af fjorten bødler blev nu den arme kvinde, der kæmpede som en rasende, slæbt hen til justitspalæets trappe for at faa dommen oplæst og blive brændemærket og pisket. Hendes rasende skrig og bespottelser mod kongehuset vækkede alle de omboende, og da tilsidst den nøgne kvinde stadig kæmpende skulde have det brændende stempel trykket mod sine skuldre, vred hun sig krampagtigt rundt, saaledes at stemplet ramte hendes bryst, hvorefter hun besvimede og som en død slæbtes bort af sine brutale bødler for at henslæbe resten af sit liv i det skumle fængsel iført sækkelærred og træsko.

Med et af disse uberegnelige omslag i folkestemningen, som man ogsaa erindrer fra andre lejligheder, blev den listige bedragerske pludselig i folkets øjne en martyr, og hovedstadens fornemste selskab øjnede nu pludselig en mulighed for at udnytte situationen til at tilføje dronningen endnu en ydmygelse. Det blev en modesag i de kommende dage at valfarte til La Salpêtrière og demonstrere

udenfor fængselsvinduerne, og talrige gaver strømmede ind til den ulykkelige fange, samtidig med at en offentlig indsamling sattes igang af selve hertugen af Orléans. En af dronningens nære veninder, hertuginden af Lamballe, der senere skulde lide en frygtelig død under septembermyrderierne i 1792, var blevet set blandt de mange besøgende i fængslet, og da det kort tid derefter lykkedes den dristige bedragerske at undvige fra fængslet og flygte til England, var folkets brede masse ikke i tvivl om, at dronningen havde en finger med i spillet, og udlagde hendes flugt som en tak fra dronningen til den kvinde, der under retssagen saa højmodigt havde undladt at røbe sin høje herskerindes andel i halsbaandsaffæren ved selv at tage skylden paa sig.

Fejltrin paa fejltrin kendetegner kongeparrets vej i denne triste sag, der skulde komme til at skade majestæterne i alle kredse af befolkningen langt mere end nogen anden enkelt begivenhed.

Det skal blot tilføjes, at madame La Motte paa det skændigste fortsatte sin bedragerske løbebane ved i London at udgive sine »erindringer«, endda i flere indbyrdes modstridende udgaver, et sammensurium af uvederhæftighed og løgnagtige paastande, der paaduttede Marie Antoinette de usandsynligste excesser og perversiteter, altsammen naturligvis for at spekulere i det sensationshungrende folks købelyst. Disse obskøne »erindringer«, som i fornuftige menneskers øjne kun stempler forfatteren, var endog forsynet med pornografiske kobberstik, der afbilder dronningen i de mest kompromitterende situationer, og vandt stor udbredelse. Under revolutionen blev der af revolutionstribunalet gjort forsøg paa at føre La Motte som vidne mod den fængslede dronning, og et stort triumftog var forberedt ved hendes tilbagekomst

til Paris. Denne skændige plan afværgedes kun ved svindlerskens pludselige død. Hun kastede sig i et anfald af vanvid ud af et vindu. —

Marie Antoinettes videre skæbne er kendt af alle. Gennem sit martyriums sorger og lidelser kom hendes sjælsstorhed og karakterstyrke til udfoldelse, og hun lod sig ikke kue af den uundgaaelige og grusomme skæbne, der ventede hende, end ikke da hun faldt som offer for et vildledt folks had paa skafottet paa Place de la Révolution den 16. oktober 1793.

Litteratur.

Jean-François Georgel: Mémoires pour servir à l'histoire des évènements de la fin du XVIII siècle. (Paris 1817).*)
Jeanne-Louise-Henriette Campan: Mémoires sur la vie privée de Marie Antoinette. (Paris 1835).*)
Fr. Funck-Brentane: L'Affaire du Collier. (Paris 1901).
Stefan Zweig: Marie Antoinette. (Kbhvn. 1933).
W. R. H. Trowbridge: Cagliostro. (London 1910).

*) Disse to memoireværker er gengivet i uddrag i: I. Windfeld-Hansen »Den franske Revolution i Memoireudtog I. (Kbhvn. 1946).

1. MAJ 1929

Af *Franz Glienke.*

III DEL

Folkeafstemningen i Preussen.

I nogle uger havde der i Preussen foregået en valgkampagne mod regeringen.

»*Stålhjelmene*«, under ledelse af en likørfabrikant *Seldte* og oberstløjtnant *Duesterberg*, havde indgivet en begæring om valg og havde samlet det fornødne antal underskrifter på begæringen. Men deres chancer for at gennemføre et valg i regeringens disfavør var dog meget små. I virkeligheden gik hele foretagendet ud på at skabe lidt publicity omkring »stålhjelmene«, for at SS og SA ikke skulle forveksles med de gamle frontsoldat-organisationer.

Den kommunistiske presse beskød da også dagligt dette »folkekrav« med den slags satiriske kommentarer, som sådanne foretagender almindeligvis udløser. Man var muligvis en smule ked af, at en sådan »reaktionær« organisation forgreb sig på venstrepartiernes midler, idet man hidtil havde betragtet krav om folkeafstemninger som værende det kommunistiske partis private domæne.

Der var intet, der tydede på, at man tog »*Stålhjelmene*« alvorligt.

Noget overraskende kom det derfor, at der var berammet et ekstraordinært sekretariatsmøde, i hvilket redaktionen af »*Hamburger Volkszeitung*« skulle deltage.

Det var »*den gamle*«, der talte.

»Den gamle«, kaldtes *Ernst Thaelmann*, lederen af »*Kommunistische Partei Deutschlands*«. Hans uventede tilstedekomst varslede om, at der var store nyheder i vente.

Alle var mødt præcis på det angivne klokkeslet.

Thaelmann gav først en oversigt over den øjeblikkelige situation. Han var den fødte marathon-taler. Ofte holdt han seks-otte timer lange »indledninger« i centralkomiteen, kun afbrudt af en kort spisepause.

Efter at have erklæret, at Preussenbastionen *Braun-Severing* åbnede vejen for fascismen — en ikke helt ny konstatering — sagde han, at »i en pludseligt opstået politisk situation må partiledelsen være i stand til at foretage en kursomlægning på 180° for at nå frem til det endelige mål«. Udfra denne erkendelse havde partiets centralkomite besluttet at »overtage« det nazistiske krav om folkeafstemning og simpelthen gøre det til et »rødt« sådant.

Hans meddelelse udløste den største forbavselse og det spontane bifald, der ellers altid afsluttede hans foredrag, udeblev denne gang ganske.

Thaelmann forstod straks, at bomben var faldet altfor uforberedt, og tog derfor straks ordet for anden gang. Han greb rutineret i de rigtige strenge, og appellerede til vor revolutionære følelse.

Jeg sad ganske lamslået på min plads.

Forsåvidt var jeg den, som denne nye situation gik værst udover. I hvert fald i Hamburg.

I ugevis havde jeg hånet og latterliggjort den »brune folkeafstemning« i foragtelige kommentarer, og nu skulle jeg altså pludselig til at skrive paroler for en »rød« folkeafstemning for et frit, socialistisk Tyskland. Et temmelig håbløst foretagende.

Borgerfraktionens leder, *Dettmann*, rejste sig sluttelig og gav i klare vendinger udtryk for, at ifølge hans opfattelse betød denne uventede kursændring afslutningen på den kommunistiske enhedsfront-politik.

Som svar på Thaelmanns modbemærkninger spurgte han: »Hvad nu, hvis vi ikke opnår den nødvendige totrediedels majoritet ved valget?«

Denne forudsigelse blev blankt afvist. Umuligt. Centralkomiteen tog ikke fejl i sin bedømmelse af situationen.

Langsomt begyndte de tilstedeværende at acceptere den nye linie. Dettmann blev stemt ned, — for fire uger senere at få ret i sine formodninger. Den »røde folkeafstemning« var en fiasko. Braun-Severing stod endnu stærkere end før. Dette på grund af Seldte *og* Thaelmann.

Terror mod Terror.

I 1932 nåede de gensidige politiske mord kulminationen.

De yderliggående venstre- og højrefløje benyttede sig ganske åbenlyst af terror. I Hamburg blev der skudt en kommunistisk leder ved navn *Henning*. Morderen slap med en yderst lempfældig frihedsstraf. I *Lockstadt* myrdede SA en kommunistisk landarbejder. Her blev der end ikke rejst tiltale. I Altona var der den blodige søndag, hvor sværtbevæbnede SA-tropper demonstrerede under politibeskyttelse i arbejderkvartererne. De blev angrebet af enheder fra det illegale »Roten- Frontkämpfer-Bund«, og mange SA-er blev skudt på »Kohlhöfen« og i Schlachterstrasse. Om natten blev patrouillerende politibetjente skudt ned, og deres våben frarøvet dem.

Indenfor det kommunistiske parti begyndte man at træffe foranstaltninger til at gå under jorden. Central-

komiteens ansvarlige leder for »apparatet« *Fritz Lux* mobiliserede alle kræfter for at gøre alt rede til den kommende illegalitet.

Indenfor hver parti-celle blev der udpeget en leder, som skulle have til opgave at videreføre cellens arbejde, såfremt partiet skulle blive forbudt. Endvidere blev der sammensat »ildgrupper«, hvis opbygning kun var kendt af Fritz Lux. Ligeledes blev der oprettet tekniske grupper med henblik på sabotage-aktioner. Disse gruppers medlemmer blev rekrutterede blandt de unge aktivister i ungdomsorganisationerne.

Langer's forbudte bog: »Vejen til magten«, var alle konspiratørers A. B. C. Fra Berlin kom der en specialist, der indrettede illegale trykkerier. Alle partiets værdier — faste såvelsom transportable — blev efterhånden bragt i sikkerhed eller pantsat, således at det hele ikke skulle gå tabt ved en eventuel beslaglæggelse. Partiet havde i det hele taget høstet en del erfaringer under 20-ernes illegale tid. Disse erfaringer agtede man nu at udnytte under den forestående kamp.

Og heri ligger så nogle af Kommunistische Partei Deutschlands væsentligste fejl. Fejlbedømmelsen af morgendagens politiske situation blev skæbnesvanger for dens ofre. Den selvsamme fejl blev begået af socialdemokratiets førere: Man anså, at Hitler snart ville spille fallit, når han først var kommet til magten. Denne fejl kan man forsåvidt godt tilgive socialdemokraterne, idet partiet jo troede på demokratiet, og indtil selvfornægtelse afsagde sig enhver form for diktatur. Endog når det — som det følgende skal vise — kom til at betyde deres egen grav.

Heller ikke kommunisterne indså tilstrækkeligt klart det dødsens farlige i at lade Hitler komme til magten.

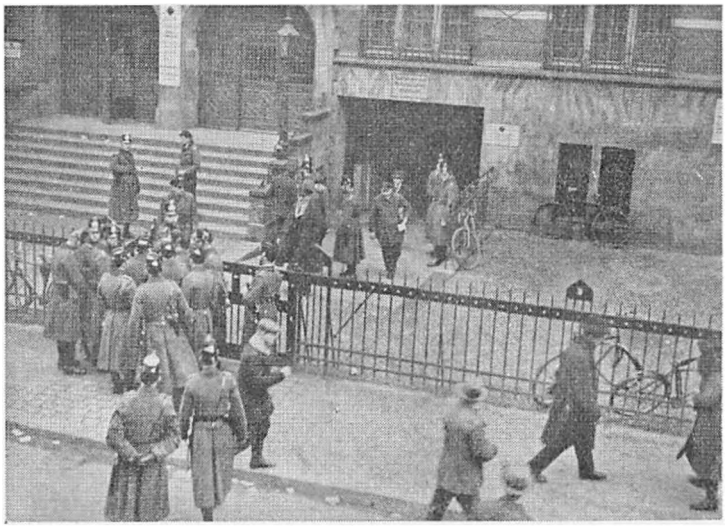

Berlins politi foretager arrestation af kommunister.

Også vi lå under for den naive forestilling, at bare Hitler kom til, så ville hans egne gerninger snart fælde ham. Hvor paradoksalt det end lyder, så anlagde diktaturets forkæmpere et demokratisk synspunkt.

Hele det illegale apparat, der blev stillet på benene i disse måneder, led af en fejl, der skulle få de alvorligste konsekvenser i fremtiden: Trods det konspirative præg arbejdedes der altfor åbenlyst!

Hvad nyttede det, at man havde en gruppe, hvis opgave det var at underminere hæren, og et »afværge-apparat«, der ved siden af at skulle kontrollere partiets linje også skulle uskadeliggøre alle eventuelle forrædere, provokatører, overløbere o. s. v., med alle til rådighed stående midler. Trods alle forsigtighedsforanstaltninger

måtte man i sidste instans støtte sig til de gamle, prøvede partimedlemmer, der var kendte af såvel statspolitiet, som af SS.

En Nazi-Gauleiter vil til Sovjet-Unionen.

Neumanns parole: »Slå fascisterne hvor I træffer dem«, blev likvideret på partikongressen i Berlin-Wedding. Det var endnu engang blevet konstateret, at man var i færd med at afsave den gren, man selv sad på. Efter fiaskoen med »Socialfascismen« var dette slagord ligeledes blevet anbragt på den kommunistiske ideologis pulterkammer. De fascister, man indtil dato havde fået ram på, var ikke kapitalister, men kød af eget kød. De var arbejdere og småfunktionærer og tilhørte vor egen klasse.

Den nye parole hed i stedet »Vinding af de af Hitlerismen forførte elementer«.

»Slå fascisterne hvor I træffer dem«, havde for fascisterne været en kærkommen anledning til ikke at lade kommunistiske talere komme til orde ved NSDAP's offentlige vælgermøder.

Men nu var det anderledes.

Man vidste i politiske kredse i Hamburg, at byens gauleiter *Karl Kaufmann* havde en del vanskeligheder at slås med indenfor sit eget parti. Ved en retssag, som en forhenværende værnemagts-officer havde anlagt mod ham, havde han måttet aflevere nogle krigsudmærkelser — jernkorset af 1. og 2. grad — idet det viste sig, at han på grund af sin ungdom overhovedet ikke kunne have erhvervet dem. Han tilhørte årgang 1902, og havde således aldrig gjort krigstjeneste.

Endvidere havde hans kvindeeventyr og udsvævende

liv i det hele taget gjort ham uacceptabel i det hæderlige borgerskab.

Mellem Kaufmann og føreren af Hamburgs SA, *Böckenhauer*, var det endda ligefrem kommet til håndgribeligheder. I denne anledning rejste *Böckenhauer*, en forhenværende officer, til »*Braune Haus*« i München for via SA's stabschef *Röhm*, at fjerne Gauleiteren.

Men Hitler beholdt ham, idet han allerede dengang forstod, at en effektiv Gauleiter er mere værd end en moraliserende SA-fører.

I denne situation anså lederen af vor efterretningstjeneste det for muligt, at der kunne etableres en forbindelse til NSDAP-kredsen. Alt var jo i støbeskeen dengang. NSDAP var på det tidspunkt lige nær ved, og lige fjernt fra magten, som det kommunistiske parti var det. De havde ganske vist det største antal vælgere, men havde dog haft en tilbagegang på henved 2 millioner stemmer ved det sidste valg, og adskillige politiske iagttagere mente at kunne forudsige partiets snarlige nedsynken i ubemærketheden.

Jeg fik den opgave at sætte mig i forbindelse med Gauleiteren. Det var sket mere end een gang, at efter massemøder, hvor jeg havde talt imod NSDAP, havde han forsøgt at hverve mig for sit parti.

Denne gensidige »hvervning« af politiske topfigurer, var på det tidspunkt en ganske dagligdags ting. Vi havde som medlem en forhenværende Hitlerjugend-fører, og nazisterne havde en tidligere kommunistisk leder som medlem af borgerrepræsentationen. Det forstår sig naturligvis, at den ene var en hædersmand, og den anden en slyngel — alt eftersom fra hvilken side man betragtede sagen.

Vi mødtes på en beværtning i den indre by. Samme af-

ten skulle Rigsungdomsføreren, Baldur von Schirach, tale i Hamburg. Personligt gjorde Gauleiteren et sympatisk indtryk. Han var et behageligt selskabsmenneske, og han var en god tilhører.

I løbet af de næste fire timer søgte vi at trænge igennem problemerne fra begge sider, hver for sig naturligvis med det formål at overbevise modparten. Til slut kom vi ind på jødespørgsmålet. Ved personlig samtale var Gauleiteren forbløffende åbenhjertig: »Tro endelig ikke, at vi vil bære os så primitivt ad, når vi først er kommet til magten. Men vi ved, at agitationen betyder alt, og i øjeblikket er det netop, hvad folk vil høre. De er lede og kede af jeres dybtgående analyse af den økonomiske situation«, lo han.

»Jødespørgsmålet? Ja, det er rigtigt nok, at vore folk skråler: »Juda verrecke«, men det vil snart blive ændret. Hitler har absolut ingen planer om at gennemføre en udslettelse af jøderne. Vi agter at behandle jøderne som en folke-minoritet, — bibeholde dem som en værdifuld faktor i det økonomiske liv. Det er ikke os, men jøderne selv, der er racens værste fjender. Denne overordentligt intellektuelle race fatter simpelthen ikke, at et sundt folk nødvendigvis må reagere imod, at næsten 100 pct. af sagfører- og lægestanden, juvelbranchen og pelsvareindustrien, og ikke mindst pressen, radioen og litteraturen optages af dem. Vi agter at gøre jøderne til et folk, der ernærer sig ved sine hænders arbejde. Når vi først har magten, vil vi langsomt men systematisk omlægge kursen fra den nuværende progrom-stemning, og ind under en ordnet politik.«

»Og hvad med *Julius Streicher* og »Der Stürmer«?«

»Pornografi«, afværgede Hamburgs Gauleiter. »Og alli-

gevel har denne jødepisker indbragt os millioner af stemmer.«

Jeg var egentlig ikke klar over, hvad jeg skulle meddele efterretningstjeneste-lederen som positivt udbytte. Således som jeg havde lært Gauleiteren at kende privat, adskilte han sig på ingen måde fra et hvilket som helst menneske, der den dag i morgen kunne blive medlem af det kommunistiske parti.

Han søger.

Jeg traf Gauleiteren flere gange senere, og for hver gang var han blevet mere og mere »revolutionær« i sine synspunkter. Sluttelig rykkede han en dag ud med spørgsmålet, om det ikke skulle være muligt for ham at komme en tur til *Sovjet-Unionen,* sammen med mig (han vidste, at jeg var komintern-tillidsmand) for på stedet at danne sig et billede af befolkningens kår.

I første øjeblik var jeg forbløffet over hans spørgsmål. En Nazi-Gauleiter i U. S. S. R.! Uanset om han havde »re-elle hensigter« eller ej, var situationen exceptionel.

»Men der er knyttet en betingelse til mit tilbud«, sagde han.

»Og det er?«

»At ingen fra jeres sekretariat får noget at vide om rejsen.«

Jeg lovede ham at etablere en direkte forbindelse med Komintern, og vi aftalte at arrangere et møde mellem Gauleiteren og en komintern-mand.

Mødet, som blev forberedt meget grundigt, skulle finde sted i Berlin i en Grev Reventlow's hus, om hvem man vidste, at han stod på NSDAP's yderste venstrefløj.

Kippenberger, den almægtige hovedleder af KPD's ef-

terretningstjeneste, var informeret, og der var fastsat en dag, hvor mødet skulle finde sted.

Desværre kom mødet ikke i stand, idet Gauleiteren på den fastsatte dag blev kaldt til et vigtigt møde i Berlin.

Det var »Gregor Strasser-Affæren«, der kom på tværs af vor konspirative virksomhed.

Atter engang havde en af de store Nazi-politikere løsrevet sig fra Hitler. Ligesom i sin tid kaptajn Stennes, havde også Gregor Strasser, der repræsenterede fagbevægelsen i NSDAP, gjort regning uden Hitlers faktiske autoritet. Strasser ville, i forening med de marxistiske fagforeninger og under ledelse af general Schleicher, sammen med nogle social-demokratiske — og centrum-politikere, danne en art samlingsregering.

Bruddet mellem Hitler og Strasser virkede som en politisk bombe. Hitler måtte handle hurtigt.

Han sammenkaldte alle Tysklands Gauleitere til et møde i Berlin, og lod hver enkelt afgive forsikring om sin trofasthed. Da han således havde troskabsløfterne i lommen, slog han til mod Strasser. Gjorde ham først politisk uskadelig, og lod ham derefter likvidere den 30. juni 1934.

Hamburg-Gauleiteren Karl Kaufmann indså øjeblikkeligt den politiske mulighed af at stabilisere sin position. Han slog alle drømme om en Ruslands-rejse — med dertil hørende eventuelle konsekvenser — ud af hovedet og tilsvor Hitler »fanatisk troskab«. Efter at være vendt hjem til Hamburg, ordnede han sit mellemværende med untergruppenführer Böckenhauer på en sådan måde, at denne mistede enhver lyst til yderligere moralisering. Med mig afbrød han forbindelsen. U. S. S. R. rummede ingen tillokkelse mere.

Efter troskabseden til Hitler var Rusland atter blevet hovedfjenden.

Hitler bliver rigskansler.

Liden årsag — stor virkning.

Det er ikke altid store personligheder, der skaber verdenshistorie. Tværtimod viser det tyske eksempel tydeligt, at upåagtede tildragelser kan forandre en hel verdensdels struktur i sine efterfølgende virkninger.

Hitlers udnævnelse til Rigskansler, da *von Papen* blev fældet ved et mistillidsvotum fra den sidste demokratiske regering, kom for mange som et overordentlig politisk chok. De konservative og monarkistiske kredse forstod overhovedet ikke, hvordan den ældgamle feltmarskal von Hindenburg kunne træffe denne beslutning. Trods sin høje alder var Hindenburg nemlig langtfra så senil, som han gjorde indtryk af. Man har omspundet feltmarskallens beslutning med en legende om tvingende heroiske bevæggrunde, således som man nu engang er tilbøjelig til at pynte på de ubehagelige kendsgerninger.

Den østpreussiske landadel havde i 1931 modtaget en million-understøttelse for at kunne sanere den »ødelagte« landbrugsøkonomi. Men det viste sig i løbet af den kommende tid, at denne investering absolut ikke var så påkrævet, som man havde fremstillet det. Den største del af kæmpeunderstøttelsen blev af junker-adelen brugt til at føre et liv i sus og dus. Forskellige stor-godsejere anvendte endda pengene til at øge deres i forvejen kolossale besiddelser. Hindenburg-slægten havde engang ejet jord i Ostpreussen, nemlig godset »Neudeck«. Dette gods var nu tilsalg, og den almægtige stor-godsejer, *Oldenburg von Januschau,* — en mand, der i kraft af det gamle kejserriges dårlige valgmetode havde kunnet lade sig stemme ind på rigsdagen af sine landarbejdere — gik

rundt og raslede med bøssen blandt junkerne og samlede ind til købet af »Neudeck« for at man efter erhvervelsen kunne skænke det til »redningsmanden« Hindenburg. Formålet med »foræringen« var at stemme rigspræsidenten velvillig overfor tanken om storstilet hjælp til den »nødlidende« østpreussiske landadel.

Men Oldenburg-Januschau gjorde endnu mere.

Han lod omgående godset tinglyse i rigspræsidentens søns navn. Herved beviste han sin »Troskab mod demokratiet« idet staten således blev bedraget for den arveafgift, der skulle tilfalde den ved Hindenburgs død. Det er næppe sandsynligt, at den gamle feltmarskal kendte noget til denne lille finans-manipulation. Men givet er det, at »forretningen« var aftalt mellem Januschau og Hindenburg jun.

Nazisterne havde ikke været dem, de var, om de havde ladet en sådan chance glide forbi. Ved østhjælp-skandalen kom den rette sammenhæng frem i lyset, og truede med at skabe en politisk krise af første rang.

Hitler benyttede sig af situationen og slog til.

Det bliver aldrig opklaret, i hvilken form Hitler forelagde sagen for Hindenburg. Man kan kun gøre sine formodninger, da Hitler — af gode grunde — har fortiet alt på dette punkt. Endog overfor sine allernærmeste. Men når man kender hans senere regeringsmåde, og den afpresser-taktik, han anvendte overfor Schussnigg, og overfor den gamle czeko-slovakiske præsident Hacka, kan man forestille sig, hvorledes hans samtale med Hindenburg har formet sig. Han har simpelthen stillet ham et klart ultimatum: Enten Hitlers udnævnelse til *reichskansler,* eller også udbasunering af Neudeck-affæren i den nazistiske presse — hvilket ville betyde Hindenburgs totale fallit. Hindenburg valgte det første alternativ.

Fra nu af satte vi med feberagtig hast alt ind på at lade partiet gå under jorden. Vi vidste alle, at dagen for den endelige afgørelse var nær.

Det sidste forsøg.

I de sidste uger viste der sig et ejendommeligt forhold i Hamburgs politiske liv. Den så stærkt efterspurgte enhedsfront var allerede en fuldbyrdet kendsgerning; uden at nogen af partiledelserne havde vundet overtaget. De på gaderne marcherende kommutistiske-, såvel som de ligeledes marcherende social-demokratiske formationer, samt »Reichsbanner«-formationerne forenede sig simpelthen til store demonstrationstog uden at bryde sig om de forholdsordrer, der var blevet givet »fra oven« for sådanne tilfælde. Man stredes ikke mere om føringen, eller om »anerkendelse af en eller anden formulering«.

Man marcherede bare.

For sidste gang vækkes samhørigheds-følelsen i den tyske arbejderbefolkning. For sidste gang følte man, at man havde magten.

Mellem KPD's sekretariat, den social-demokratiske partiformand og Hamburgs politipræsident *Adolf Schönfelder*, der ligeledes var social-demokrat, blev der holdt en lukket rådslagning. Den kommunistiske distriktsledelse foreslog politipræsidenten at bevæbne Hamburgs arbejdere med 27000 geværer fra politiets arsenal. Den kommunistiske partiledelse ville så påtage sig ansvaret. Hitlers position var i de dage absolut ikke grundfæstet. Af 23 reichswehrkommandanter, havde de 21 udtalt sig imod ham. Man behøvede således næppe at regne med, at reichswehr ville stille sig på Hitlers side for at nedkæmpe en væbnet arbejder-opstand. Men den socialdemokratiske leder valgte det tilsyneladende letteste, idet

han gjorde gældende, at reichswehr ville være tvunget til at gribe ind i kampen, således at den måtte komme til at ende med et blodbad på arbejderbefolkningen. Hamburgs social-demokrati var klar over, at en nedkæmpning af Hitlertropperne var ensbetydende med en øjeblikkelig etablering af et kommunistisk Tyskland. Hvis kommunisterne først havde magten, var der ikke nogen mulighed for en tilbagevenden til den gamle Weimar-republiks borgerlige former. Distriktsledelsens forslag blev afvist.

Historisk set er den social-demokratiske stillingtagen forståelig. Eftersom man stadig troede på muligheden af at komme til en parlamentarisk forståelse med Hitler, måtte distriktsledelsens forslag: *væbnet opstand*, afvises.

Hamburgs kommunistiske distriktsledelse anmodede da politipræsidenten om, at man i det mindste ville tilintetgøre alt materiale, som kunne anvendes i kampen mod kommunisterne, herunder politiets arkiver. Fremfor alt måtte listerne over fremstående partifunktionærer tilintetgøres.

Også denne anmodning blev afslået af Schönfelder.

Dermed var alle sunde lukkede.

Nogle dage senere begyndte de første massearrestationer i Hamburg. Så fulgte rigsdagsbranden i Berlin. »Antændt af kommunisterne«, skreg de nazistiske blade. Således forberedtes progrom-stemningen mod den politisk bevidste del af arbejderklassen, der ikke ville antage den fascistiske ideologi.

Rigspræsident von Hindenburg gav sin tilslutning til oprettelsen af de senere så berygtede menneske-destruktionsanstalter: *Buchenwald, Sachsenhausen, Oranienburg, Auswitz, Theresienstadt, Monowitz* og *Mauthausen*, der nu er gået over i historien under betegnelsen koncentrationslejre.

Sidste kapitel.

Det kommunistiske parti var nu illegalt og forbudt. Dets funktionærer var under lås og slå. Statspolitiet havde foretaget et dybt indhug i funktionærstaben. Den berygtede »særkommando«s biler for byen rundt og halede partifunktionærerne ud af selv de mest illegale smuthuller. Tilsyneladende forstod politiet vort illegale system så godt, som var det en opslået bog, hvor man kunne hente enhver oplysning efter behov.

Hvad var der sket?

Langsomt dæmrede det for os, at vi måtte have ikke en enkelt Judas, men en hel masse forrædere indenfor vore egne rækker. En følelse af usikkerhed og hjælpeløshed begyndte at gøre sig gældende. Indtil vi endelig kom på den rigtige forklaring. Det national-socialistiske parti havde endnu engang taget ved lære af kommunisterne. De havde fået optaget nogle af deres allerbedste aktivister i vore rækker, og af denne grund kunne de nu på det frygteligste decimere vort partiapparat.

Navnene *Kaiser* og *Kronenberg* begyndte at dukke op. Forbandede og foragtede. Kaiser var en af partiets gamle funktionærer. Han havde distriktsledelsens fulde tillid. Som leder af kampgruppen mod fascismen, og som leder af arbejdsløsheds-komiteen kendte han partiets mest fortrolige sager ud og ind. Det viste sig nu, at den gamle »glødende revolutionære«, var et endnu ældre medlem af NSDAP, — sturmführer i SS. En uforsonlig fjende af den marxistiske arbejderklasse. I sit hovedkvarter ledede han torturen af de »indleverede«, således at de blev gjort modne til at aflægge tilståelse.

Mod en mand som Kaiser kunne det kommunistiske

parti ikke værge sig i sin legale tid. Overhovedet var provokatører indenfor egne rækker en fare, som ethvert parti havde hængende over sig i denne tid.

Den anden store skuffelse var den oppositionelle social-demokrat Kronenberg. Også i dette tilfælde viste det sig, at manden hverken var oppositionel eller social-demokrat, men simpelthen en stikker i politiets og NSDAP's tjeneste. Og nu udnyttede han sin indsamlede viden. Men her kunne distriktsledelsen ikke siges at være uden ansvar. *Kronenberg* var pludselig dukket op en dag og havde spillet rollen som tilhørende en social-demokratisk oppositions-fraktion. Sammen med yderligere 51 arbejdere var han — idet han demonstrativt sønderrev sin »gamle« social-demokratiske partibog — gået ind i KPD. Forsåvidt var det måske et forståeligt tilfælde. Berliner-avisen »Rote Fahne« og »Hamburger Volkszeitung«, såvel som »Ruhr Echo» havde hver især en ledende artikel om, at »Masseflugten fra det social-fascistiske parti fortsætter i stadigt større omfang«. Men nu viste det sig, hvor ansvarsløst partiledelsen havde handlet, ved således straks at gøre en mand med et helt ubeskrevet blad til leder af det kommunistiske forsvarskorps for Wasserkant-distriktet. Ligeledes blev han sendt som delegeret til Berlin, hvorfra han vendte hjem som rigs-medlem af »*Antifa*«*). Resultatet af denne »Fortrolighedspolitik«, hvis man kan kalde det således, var, at der blev arresteret tusinder af forsvarskorps-bevægelsens medlemmer i Hamburg og Nordtyskland.

Den tredie og største overraskelse var den kendsgerning, at sekretæren hos Schubert, partiets politiske leder,

*) Fork. f. *anti-fascistisk* sammenslutning. *O. A.*

var nazi-spion. Hertil kom den sørgelige meddelelse, at det var lykkedes statspolitiet at arrestere Ernst Thaelmann en af de allerførste dage.

Trods alle disse uheld forsøgte Hamburgs illegale partiledelse alligevel at kæmpe videre. Det var en sisyfoskamp; men den blev ført!

Nationalsocialisterne foranstaltede i dagene efter d. 16. marts sværtbevæbnede demonstrationstog gennem et par af Hamburgs arbejderkvarterer, hvor deres optræden havde været en umulighed lige til Weimar-republikens sidste dage.

Alle de endnu intakte delinger af »Roten-frontkämpfer-Bund« blev sammenkaldt og sendt derud. Da demonstrationstoget i al sin magt og vælde svingede ned i arbejdergaderne, blev der pludselig åbnet ild mod dem. På tagene og i portene var der posteret skarpskytter, der nu satte deres liv ind i kampen. Demonstrationstoget måtte i største hast lægges om.

Nogle dage senere skulle det røde kvarter »*Barmbeek*« erobres.

Demonstrationstoget skulle passere gennem Schumannstrasse. Hundreder af aktivister lå posteret rundt omkring på tage og altaner for at vise, at Hamburg, trods Nazisternes overmagt, stadig var en rød by.

Stort og mægtigt nærmede optoget sig ad Bachstrasse. Om et øjeblik ville slagteriet begynde. Nazisterne, der var blevet advarede af det ovennævnte angreb, demonstrerede denne gang under beskyttelse af praktisk talt hele Hamburgs politikorps. Der var ingen civilpersoner med i optoget. Kun medlemmer af de militaristiske SA- og SS-korps. Pludselig bliver toget stoppet ved hjørnet af Beethowenstrasse, og ledet om ad Diedrichstrasse. For til-

skuerne var det klart, at også denne indsats af det illegale parti var blevet røbet i sidste øjeblik. Med lynets hast blev »ild-grupperne« kaldt tilbage fra deres poster, og knapt en halv time senere kastede kæmpemæssige projektører deres stråler over Schumannstrasse's hustage. Politiet og SS beherskede gaden. Tilbageslaget fra disse kampe — hvis udfald man havde ventet skulle blive væsentlig anderledes — lod ikke vente længe på sig.

I distriktets SA- og SS-lokaler lokkede store skilte med indskriften: »Kom over til os, kammerat. Du hører til i SA. Bliv Hitlers soldat!« Mange fulgte opfordringen i håbet om, at de ved således at ændre deres synspunkter kunne være i sikkerhed for det hemmelige politis forfølgelse.

Fra den ene dag til den næste byttede de roller, således at de nu fra at være forfulgte, var blevet forfølgere.

En desperat stemning bredte sig indenfor de resterende aktivistgrupper. I *Barmbeckerstrasse* lå det gæstgiveri, der tidligere havde været kommunistisk tilholdssted. Nu var der blevet indkvarteret SA-tropper.

Intetanende kom jeg gående fra banegården i nærheden af stedet. Pludselig så jeg en flok unge mennesker løbe ind i en passage, der gik langs med gæstgiveriet, og ligeså hurtigt forsvinde væk derfra igen. SA-vagterne, der ellers stod posteret udenfor, var ude af syne for øjeblikket. Pludselig lød der en kolossal eksplosion. Glasskår og træstumper fløj udover gaden. Folk i de omkringliggende huse styrtede skrækslagne ud. På et øjeblik var gaden sort af mennesker. En »overfaldskommando« kom øjeblikkelig til stede og afspærrede omgivelserne. Kun med største besvær slap jeg udenfor omringelsen. Det var en aktionsgruppe, der havde kastet sprængbomber. Til

alt held var kun den mindste af dem eksploderet, medens den største — et tykt jernrør, fyldt med højeksplosive stoffer — stadig lå som den var kastet i gæstgiveriet.

Allerede næste dag havde man fået fat i manden, der havde fremstillet bomben. Da han skulle føres til den berygtede »afdeling for særlige anliggender« (torturafdelingen) kastede han sig i et ubevogtet øjeblik ud fra et vindue på fjerde sal. Han foretrak selv at gøre en ende på det, fremfor at blive pint ihjel. Hunnbirger-arbejderen *Schönherr* var den første, der begik selvmord for ikke at komme til at røbe andre.

Kampen mod partiledelsen tog til. Lederen af partiets efterretningstjeneste, blev arresteret. Hans tilfangetagelse medførte oprulningen af de fleste af de tilbageværende aktionsgrupper. For nogle dage siden var jeg blevet instruktionsleder for det vestlige Hamburg. Kun under iagttagelse af de allerstrengeste forsigtighedsregler var det muligt at afholde et møde. De fornuftige stemmer, der foreslog at indstille det illegale arbejde, blev afviste som værende forræderiske. Måske kan det give et indtryk af de daværende tilstande, når jeg idag fortæller, efter at verden har læst om Hitlervældets rædsler, at på de illegale distriktsledelses-møder diskuterede vi ivrigt — d. v. s. de af os, der endnu ikke var arresterede — om KPD stadig skulle være et masse-parti, eller om vi skulle lukke for tilgangen af medlemmer. Vi havde overhovedet ingen klar forestilling om Hitler-regimets varighed.

Selv efter at nazismen klart havde vundet sejr, følte det kommunistiske parti sig forpligtet til at bevise, at det ikke var lykkedes fascismen at trænge ind i den klassebevidste arbejderstand. — Om også det skulle koste hektakombre af ofre.

Arrestationen.

Barmbeckerstrasse skulle blive min skæbne. I denne gade lå mit illegale tilholdssted. Det var påskelørdag 1933. Jeg havde kort i forvejen talt med min kone, som havde fundet et sted at bo udenfor byen. Vores lejlighed var under bevogtning af SA. Resultatet af mange års arbejde var tilintetgjort. Illegalt arbejde betyder, at man må give afkald på kone og børn og på alt det, der gør et liv menneskeværdigt. Under visse omstændigheder betyder illegalt arbejde døden under tortur.

Det er derfor menneskeligt forståeligt, at flertallet af partimedlemmerne gjorde op med sig selv, at de ikke blot havde en verdensanskuelse, men også en familie at stå til ansvar overfor. Mon det ikke er forståeligt, at de først og fremmest tænkte på kone og børn, og ikke i øjeblikket ønskede at stå som nazi-regeringens fjender? Det var ikke blot forståeligt, — det var også rigtigt!

Misforstået heroisme betaler sig ikke. Hvis denne regering skulle styrtes, måtte det ske gennem kamp, da den ikke styrtede af sig selv. Men kampen måtte føres med andre midler end dem, den illegale del af arbejderklassen rådede over i 1933.

Forsigtigt gik jeg ned ad Barmbeckerstrasse. Tilsyneladende var der ikke noget særligt at bemærke. I mit vindue stod den urtepotte der betød, at mit værelse ikke havde haft ubudne gæster, og at der ikke var Gestapo i huset.

— Og alligevel gik jeg ikke ind. En intuitiv følelse af, at jeg ikke var alene, afholdt mig derfra. Et par dage i forvejen var der hændet mig noget ejendommeligt. Da jeg kom gående i nærheden af Dammthor-banegården, var der pludselig en tyk SA-standertenführer, der bagfra

slog mig på skulderen idet han i forbifarten gemytligt sagde til mig: »Ja, Glienke — nu er det jo snart ude med kommunismen ...«

Min forudanelse slog ikke fejl. Ved Barmbeck-broen blev jeg antastet af nogle SA-folk og arresteret efter en kort flugt ned ad Schumannstrasse.

I det vagtlokale, hvor jeg blev indbragt, blev jeg klar over, at bombeattentatet mod gæstgiveriet var blevet efterfulgt af repressalier i Barmbeckerstrasse.

Nogle timer senere blev jeg transporteret til rådhuset. Jeg vil aldrig glemme turen i »Grønne Maja«, som fangetransportvognen kaldtes i folkemunde. Den markerede en afslutning på min hidtidige tilværelse. Turen gik fra politistation til politistaton, idet man samlede den fortvivlede last, der almindeligvis udgør et sådant befordringsmiddels passagerer. Ved Set. Georgesstationen fik vi nogle prostituerede ind i vognen. De udtalte sig højst ufordelagtigt om det nye system. De var de første, som Hitlerregimet bragte en alvorlig skuffelse. Det er et faktum, at ruffere, alfonser og lignende bærme var blandt det nye systems ivrigste tilhængere før valget. Nu befriede systemet sig imidlertid for disse tilhængere på en temmelig drastisk måde.

»Bombeattentat,« sagde en tyk luder, da hun havde fået at vide, hvorfor jeg var anholdt, »det smager af komme a' med hovedet.«

På rådhuset blev vi sorterede.

»Alle politiske til celle 16,« beordrede den vagthavende politiofficer. Sammen med endnu et par arrestanter blev jeg smidt ind i denne celle, som i forvejen var omtrent fyldt med mennesker. Jeg havde næppe fået begyndt at se mig om efter bekendte, før celledøren atter blev åbnet,

og *Anton Saefkow,* organisationslederen for Hamburg, kom ind.

»Også du?« var det eneste han sagde.

Cellen var fuld af ophidset mumlen. De arresterede stod i smågrupper og talte hviskende med hverandre. Men ingen havde tillid til hinanden mere. Man vidste ikke om den, man anså for sin ven, ikke i virkeligheden var en fjende.

Først nu bemærkede jeg en tavs mand, der sad på briksen og stirrede sammenbidt frem for sig. Det var den illegale leder af Nordtysklands »Roter Front-Kämpferbund«, *Friederich Schultz.* Sidste gang vi havde truffet hinanden var på et af RFK's illegale møder, hvor spørgsmålet om den individuelle terror mod Hitler-regimet blev diskuteret.

Både Anton Saefkow og jeg var i besiddelse af tilstrækkelig konspirativ erfaring til ikke at tale til ham, idet vi ikke vidste, om politiet var klar over, hvilken værdifuld fangst de havde gjort. Det så ud, som om han havde læst vore tanker.

Pludselig rejste han sig og sagde til os: »Ti stille med, hvad I ved. Vi er omgivet af spioner og forrædere her. Mig har de arresteret i morges i mit illegale kvarter. Jeg er blevet stukket. Jeg har påtaget mig hele ansvaret for samtlige bombeattentater og for de sidste dages skyderi. Distriktsledelsen kender intet til mine forehavender.«

Han havde knapt fået sagt de sidste ord, før celledøren åbnedes, og navnet »*Fede Schultz*« blev råbt op. Uden et ord gik han ud.

Vi så ham aldrig siden. Han endte sit liv under faldøksen.

Han beseglede sit liv med den bedrift at påtage sig

ansvaret for gerninger, som han ikke havde begået og ikke billiget. Han realiserede det, vi så ofte havde sunget sammen: »— den lever, der giver sit liv for proletariatet.«

»Fede er uklog,« sagde Saefkow.

Det var klart, at han havde afgivet sin »tilståelse« for derved at redde andre. Men det var ligeså klart, at dette var ganske nytteløst. Det var ikke blot de enkelte spidser, men hele bevægelsen, Gestapo ville til livs. Det var alle dem, der i dag kæmpede som aktivister, og om hvem de vidste, at de ville kæmpe videre i morgen og i al fremtid.

Af og til åbnedes celledøren pany. Enten blev en ny anholdt partifunktionær smidt ind, eller også kom en tilbage fra det første forhør. De så forfærdelige ud. Hævede og forslåede ansigter, blodunderløbne øjne, radbrækkede lemmer var det stadigt tilbagevendende syn.

Vi åndede befriet ud, da døren ved fem-tiden åbnedes for sidste gang og vi alle blev råbt ud for at træde an til den sidste tur. Turen til Hamburgs varetægtsfængsel, hvorfra nogle efter relativt kort tid atter slap ud i friheden. Andre blev ved efterfølgende processer dømt op til livsvarig indespærring, og mange andre kom aldrig derfra. De døde under faldøksen.

INDHOLD

Træk af Sveriges kolonihistorie. Af lektor Sophie Petersen 81

Polakkerne i Danmark 1658—1759. Af lærer K. M. Hermansen 93

I frihedens navn. Amerika III. Af lærer Arne Joh. Nissen 103

Dronningens diamanthalsbånd. Af Norman Hall Hansen 120

1. Maj 1929. III. del. Af Franz Glienke 138